Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий центр заочно-дистанційного навчання
Кафедра психології

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня бакалавра
на тему:
“Вікові особливості ставлення українців до корупції”

Виконала студентка 4 курсу, групи ЗПс-41
напряму підготовки 053«Психологія»
Зелінська Наталія Вікторівна

Науковий керівник:
кандидат психологічних наук, доцент
Нікітчук Уляна Ігорівна

Рецензент :
доктор психологічних наук, доцент
Августюк Марія Миколаївна

Допущено до захисту:
Завідувач кафедри: _____
Оксана МАТЛАСЕВИЧ

Острог, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП 3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СТАВЛЕННЯ ДО КОРУПЦІЇ В ПСИХОЛОГІЇ 7
1.1 Поняття та психологічна природа ставлення до корупції 7
1.2. Фактори формування ставлення до корупційної поведінки 9
1.3. Вікові особливості ставлення до корупції в контексті соціальної й моральної свідомості 12
Висновки до розділу 1 15
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ 17
2.1. Мета, гіпотеза, завдання емпіричного дослідження 17
2.2. Опис вибірки, методів та методик дослідження 18
2.3. Процедура проведення дослідження 19
Висновки до розділу 2 21
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ 23
3.1. Кількісна та якісна обробка даних 23
3.2. Інтерпретація результатів за віковими групами 26
3.3. Висновки та практичні рекомендації 33
Висновки до розділу 3 47
ВИСНОВКИ 49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 52
ДОДАТКИ 56

ВСТУП

Корупція є однією з найгостріших соціальних проблем в українському суспільстві, що суттєво впливає на політичну стабільність, економічний розвиток та загальну довіру громадян до державних інституцій. Попри численні антикорупційні ініціативи, явище корупції залишається стійким і багатогранним, що вказує на глибоке психологічне підґрунтя цього феномену. Одним із ключових аспектів подолання корупції є не лише створення відповідного законодавчого поля, а й формування критичного, усвідомленого ставлення до неї серед населення.

У цьому контексті вивчення ставлення до корупції крізь призму вікових особливостей набуває особливої значущості. Соціально-психологічні установки, рівень правосвідомості, морально-етичні орієнтири можуть істотно відрізнятися в різних вікових групах, що впливає на сприйняття корупційних проявів. Наприклад, молодь може мати більш ідеалістичні або радикальні погляди, тоді як старші покоління - спиратися на життєвий досвід або пристосувальні механізми до реалій.

Оскільки ефективна боротьба з корупцією потребує не лише інституційних, але й культурно-психологічних змін, важливо розуміти, як саме українці різного віку сприймають, оцінюють та виправдовують або засуджують корупційні дії. Це дозволить не тільки глибше осягнути природу корупційної толерантності, але й розробити більш ефективні інформаційні та освітні кампанії, орієнтовані на конкретні вікові групи.

Таким чином, тема дослідження є актуальною як з точки зору розвитку психологічної науки, так і з позиції суспільної практики, адже результати можуть мати прикладну цінність у сфері правопросвіти, формування громадянської позиції та запобігання толерантності до корупційних практик.

Об'єктом дослідження в даній кваліфікаційній роботі виступає ставлення до корупції в українському суспільстві. Це явище розглядається не лише як соціальна проблема, але й як психологічна конструкція, що втілює у собі систему переконань, оцінок, установок та емоційного ставлення людини до корупційної поведінки: як власної, так і чужої. Ставлення до корупції формується під впливом багатьох чинників: морального розвитку, соціального контексту, особистісного досвіду, рівня довіри до інституцій, а також віку та етапу життєвого розвитку.

У рамках даного дослідження особлива увага зосереджена на вивченні вікових особливостей цього ставлення.

Предметом дослідження є специфіка психологічного ставлення до корупції серед представників різних вікових груп українців. У роботі розглядається, яким чином вікові чинники можуть впливати на сприйняття корупції, на готовність її виправдовувати чи засуджувати, а також на рівень толерантності до корупційних проявів у повсякденному житті. Передбачається, що зі зміною віку відбуваються певні трансформації в структурі цінностей, у моральній оцінці соціальних явищ, у схильності до нормативної чи ненормативної поведінки, що може зумовлювати певні відмінності у ставленні до корупції.

Мета дослідження полягає у виявленні та аналізі вікових відмінностей у психологічному ставленні до корупції серед українців. Задля досягнення цієї мети у роботі передбачено вирішення низки дослідницьких **завдань:** провести теоретичний аналіз наукових підходів до розуміння феномену корупції з позиції психології; охарактеризувати фактори, що впливають на формування ставлення до корупції; вивчити особливості моральної й соціальної свідомості в різні вікові періоди; здійснити емпіричне дослідження психологічного ставлення до корупції серед респондентів різного віку та порівняти отримані результати.

Виходячи з аналізу наукових джерел та попередніх досліджень, у роботі висувається **гіпотеза** про те, що існують статистично значущі вікові відмінності у ставленні до корупції. Зокрема, передбачається, що молодь має нижчу толерантність до корупції у порівнянні зі старшими віковими групами, що може бути зумовлено відмінностями в системі цінностей, досвіді взаємодії з державними інституціями та рівні правової соціалізації.

У теоретичній частині дослідження застосовувались такі методи: аналіз наукових джерел, що дав змогу систематизувати й осмислити існуючі підходи до вивчення проблеми; теоретичне узагальнення, яке передбачає побудову концептуальної моделі предмета дослідження на основі вже сформованих наукових уявлень.

Методологія емпіричного дослідження базується на застосуванні комплексного підходу. Зокрема, було використано анкетування для виявлення ставлення до корупції, методики оцінки моральних орієнтацій, а також шкали соціальної бажаності для контролю спотворень відповідей. Отримані дані підлягали кількісній та якісній обробці з використанням методів математичної статистики, що дало змогу оцінити рівень значущості відмінностей між віковими групами.

Структура кваліфікаційної роботи відповідає поставленій меті й завданням дослідження та складається з трьох розділів. У першому розділі подано теоретичний аналіз проблеми ставлення до корупції в контексті психологічної науки, розглянуто понятійно-категоріальний апарат, чинники формування установок до корупційної поведінки, а також особливості соціальної та моральної свідомості особистості на різних вікових етапах. У другому розділі викладено методологію емпіричного дослідження: описано мету, гіпотезу, завдання, вибірку, методики та процедуру проведення дослідження. Третій розділ присвячено аналізу та інтерпретації результатів дослідження, зіставленню даних між віковими групами, формулюванню

висновків та розробці практичних рекомендацій. Робота завершується загальними висновками, списком використаних джерел та додатками.

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СТАВЛЕННЯ ДО КОРУПЦІЇ В ПСИХОЛОГІЇ

1.1 Поняття та психологічна природа ставлення до корупції

Ставлення як психологічна категорія є складним утворенням, що поєднує когнітивний (раціональний), емоційний (оцінно-почуттєвий) та поведінковий (дієвий) компоненти. У сучасній психології ставлення визначається як стійка система уявлень, переконань, переживань та пов’язаних з ними готовностей до певної поведінки щодо конкретного об’єкта чи явища [6]. У класичному розумінні, сформульованому Г. Олпортом, ставлення -це "психологічна готовність, що виникає на основі досвіду і спрямовує реакції індивіда на певні класи об'єктів або ситуацій" [7]. Така готовність є відносно стабільною, але чутливою до впливів соціального контексту.

У контексті вивчення корупції це означає, що ставлення до корупційної поведінки формується на основі попереднього досвіду, соціального навчання, ціннісної системи особистості та очікувань від соціуму. Згідно з трикомпонентною моделлю ставлення, когнітивний компонент охоплює знання, уявлення та переконання щодо того, що таке корупція, її форми та наслідки; емоційний компонент - це емоції, які викликає сприйняття корупційної дії (обурення, роздратування, апатія, схвалення тощо); поведінковий компонент відображає наміри або фактичну участь у поведінці - наприклад, уникнення корупційних контактів або ж навпаки - схильність пристосовуватись до них [8].

Така структура дозволяє пояснити амбівалентне ставлення до корупції, коли особа декларує її неприйнятність на раціональному чи емоційному рівні,

але в реальному житті виявляє терпимість або навіть бере участь у корупційних практиках.

Корупція як соціально-психологічне явище не зводиться лише до юридичних чи політичних категорій, а глибоко вкорінена в систему цінностей, установок і нормативних уявлень, які формуються у свідомості людини в процесі соціалізації [1]. У сучасних дослідженнях все частіше наголошується на тому, що ставлення до корупції формується під впливом культурного контексту, моральної свідомості, досвіду взаємодії з інституціями влади та навіть особистого рівня критичного мислення [2].

Особливу увагу дослідники приділяють механізмам виправдання корупції та зниження моральної відповідальності, що проявляються у формах так званої “моральної нейтралізації” (термін, запропонований Сайксом і Матзою у вивченні девіантної поведінки) [3]. Наприклад, індивід може вважати хабар "меншим злом", посилаючись на необхідність “виживання” у несправедливій системі. Таким чином, установка на засудження корупції (емоційна складова) може не збігатися з реальною поведінковою стратегією.

У дослідженні Persson et al. (2013) підкреслюється, що толерантність до корупції зростає в умовах низької інституційної довіри, коли громадяни переконані у всеохопності системної несправедливості [4]. Це також підтверджують висновки дослідниці С. Роуз-Екерман, яка відзначає, що там, де громадяни не вірять у справедливий розподіл ресурсів, виникає спокуса “обійти систему” шляхом корупційної взаємодії [5].

Формування ставлення до корупції починається вже в процесі первинної соціалізації - у родині, шкільному середовищі, через спостереження моделей поведінки батьків, учителів та авторитетних дорослих [1]. Дослідження вказують, що діти, які виростають у контексті подвійної моралі (наприклад, коли одні правила декларуються, а інші - порушуються публічно), схильні толерувати недоброчесність у дорослому віці [2]. У підлітковому та юнацькому

віці значну роль відіграє однолітковe середовище, де може формуватись установка на “нормальність” корупційних практик, особливо в умовах загальної недовіри до інституцій.

Крім соціальних впливів, ставлення до корупції також тісно пов’язане з ціннісними орієнтаціями особистості, зокрема рівнем морального розвитку, емпатії, здатності до саморефлексії [3]. З психологічної точки зору, високий рівень внутрішнього контролю, схильність до усвідомленого прийняття рішень та відчуття особистої відповідальності знижують толерантність до корупційних дій [4]. Навпаки, почуття безсилля, зовнішній локус контролю та вивчене безсилля підвищують готовність “пристосовуватись” до умов, навіть якщо це суперечить етичним нормам [5].

Таким чином, ставлення до корупції як психологічна конструкція має складну багатовимірну природу, що включає когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти. Його формування залежить не лише від особистісних характеристик, а й від впливу соціального середовища, домінуючих цінностей, рівня обізнаності та попереднього досвіду взаємодії з корупційними проявами. Амбівалентність ставлення до корупції виявляється у суперечності між декларованими цінностями та реальною поведінкою, що робить вивчення цього феномену особливо актуальним у контексті соціально-психологічних досліджень. У подальших підпунктах буде розглянуто чинники, які зумовлюють підвищену або знижену толерантність до корупційних практик у різних вікових групах.

1.2. Фактори формування ставлення до корупційної поведінки

Ставлення до корупційної поведінки, як до соціального явища, формується під впливом комплексу індивідуально-психологічних, соціальних та культурних чинників. Ці фактори зумовлюють не лише обізнаність людини

про корупцію, а й її власну моральну позицію, емоційне реагування та поведінкову готовність взаємодіяти з проявами корупції або протидіяти їм.

Одним із таких факторів є соціальний досвід безкарності, коли респондент має особистий або опосередкований приклад корупційної поведінки, яка не спричинила негативних наслідків для правопорушника. Цей досвід формує уявлення про корупцію як “звичайну річ” і поступово знижує критичність сприйняття [9]. За таких умов у свідомості виникає зміщення моральних меж: те, що раніше оцінювалось як неприйнятне, набуває рис “життєвої необхідності” [10].

Значну роль відіграє і механізм соціального навчання, що передбачає засвоєння моделей поведінки через спостереження за діями інших. Якщо індивід бачить, що певна особа досягає успіху завдяки корупційним практикам (і не зазнає покарання), формується установка на “ефективність” такої поведінки [11]. У подальшому це підсилює толерантне ставлення до корупції або навіть готовність до участі в подібних діях за сприятливих умов.

Ще одним фактором, що впливає на формування ставлення, є тип локусу контролю. Особи з зовнішнім локусом контролю частіше схильні сприймати корупцію як неминуче явище, що не залежить від їхньої волі, і, відповідно, виявляють більшу терпимість до неї. Натомість внутрішній локус контролю, орієнтація на особисту відповідальність та саморегуляцію, як правило, асоціюються з негативним ставленням до порушення норм і вищою громадянською позицією [12].

Окрему групу психологічних чинників, що впливають на формування ставлення до корупційної поведінки, становлять ціннісні орієнтації та моральні засади особистості. Схильність до корупційної поведінки нерідко асоціюється з приматом особистої вигоди, матеріального успіху, прагненням до домінування та владного контролю, тоді як негативне ставлення до корупції -

із цінностями справедливості, прозорості, солідарності та відповідальності перед суспільством [13].

У теорії морального розвитку Л. Кольберга вказується, що люди, які зупиняються на конвенційному рівні моралі, здебільшого орієнтуються на правила, які діють у соціумі - якщо корупція стає “нормою”, то й ставлення до неї відповідне. Натомість постконвенційний рівень, що передбачає критичну рефлексію етичних норм і прийняття моральних рішень на основі принципів, пов’язаний із високою антикорупційною свідомістю [14].

Згідно з дослідженнями сучасних українських авторів, фактором ризику щодо формування толерантного ставлення до корупції є високий рівень соціальної бажаності - тобто схильність відповідати очікуванням оточення, навіть всупереч особистим переконанням. Це може спотворювати як реальне ставлення, так і результати опитувань щодо корупції, особливо в умовах недовіри до системи чи дослідника [15].

Ще одним важливим чинником є мотивація уникнення покарання проти мотивації внутрішньої етичної відповідальності. Якщо поведінка регулюється лише страхом санкцій, то в умовах “дозволеності” або безконтрольності з боку влади, особа може толерувати або вдаватися до корупційної взаємодії. Натомість інтеріоризовані моральні обмеження, які не залежать від зовнішніх обставин, формують стійке негативне ставлення до подібних дій [16].

Таким чином, ставлення до корупційної поведінки формується під впливом багатьох взаємопов’язаних психологічних чинників. До них належать індивідуальні особливості особистості, зокрема тип локусу контролю, рівень моральної свідомості, соціальні установки та ціннісні орієнтації. Значну роль у формуванні толерантного чи, навпаки, негативного ставлення до корупції відіграють соціальний досвід, спостереження за поведінкою оточення, а також рівень критичного мислення та здатність до моральної рефлексії. Усвідомлення цих факторів дозволяє краще зрозуміти психологічні передумови різного рівня

сприйняття корупції серед окремих осіб і соціальних груп, що, у свою чергу, створює підґрунтя для емпіричного дослідження вікових особливостей ставлення до корупції.

1.3. Вікові особливості ставлення до корупції в контексті соціальної й моральної свідомості

Психологічне ставлення до корупції, як і до будь-якого складного соціального явища, формується не лише під впливом зовнішніх умов, а й відповідно до рівня розвитку соціальної й моральної свідомості, що змінюється з віком. Моральна свідомість є складною внутрішньою системою цінностей, уявлень про добро і зло, справедливість, відповідальність, яка визначає схильність особистості до тих чи інших соціальних дій та установок.

Згідно з теорією когнітивного розвитку Ж. Піаже, моральне мислення у дітей поступово переходить від гетерономної моралі (орієнтованої на авторитети й покарання) до автономної, яка базується на взаєморозумінні та власних етичних переконаннях. У підлітковому віці розвивається здатність до моральної рефлексії, порівняння норм і принципів, проте оцінка складних явищ, як-от корупція, часто ще є одновимірною - наприклад, «якщо це заборонено - значить погано», без урахування контексту чи соціальних наслідків [17].

Теорія Л. Кольберга деталізує ці процеси, виокремлюючи три рівні морального розвитку: доконвенційний, конвенційний і постконвенційний. У молодшому віці люди здебільшого орієнтуються на зовнішні покарання й винагороди (доконвенційний рівень), що може зумовлювати формальне несприйняття корупції - «бо за це карають». У підлітковому та юнацькому віці формується соціальна орієнтація: поведінка оцінюється через призму суспільного схвалення або осуду. У дорослому віці частина людей досягає

постконвенційного рівня, де оцінка явищ (зокрема й корупції) базується на особистісних принципах і універсальних етичних нормах [18].

З віком також змінюється здатність до критичного мислення, що відіграє важливу роль у переосмисленні стереотипів, нав'язаних норм і поведінкових моделей. Старші особи, які здобули більше життєвого досвіду, можуть як посилити етичну позицію (через усвідомлення наслідків корупції), так і проявити прагматичну толерантність, якщо зіткнулись із численними прикладами безкарності чи "невідворотності" корупційних механізмів.

З огляду на вікову динаміку морального розвитку, можна виділити кілька характерних особливостей у ставленні до корупції на різних етапах онтогенезу.

У підлітковому віці (12-17 років) моральна свідомість ще перебуває в процесі становлення, а ціннісні орієнтації часто є результатом засвоєння зовнішніх норм - передусім сімейних і шкільних. У цьому віці спостерігається підвищена чутливість до питань справедливості, проте вона часто носить ідеалізований або ригідний характер. Підлітки схильні до категоричних суджень: «корупція - це завжди погано», проте без глибшого усвідомлення соціальних механізмів, які її породжують. За наявності в оточенні прикладів толерантного ставлення до корупції (наприклад, у родині), у підлітків можуть виникати внутрішні суперечності між засвоєними нормами та реальною поведінкою значущих дорослих [19].

У юнацькому віці (18-25 років) зростає здатність до моральної рефлексії, розвиток абстрактного мислення дає змогу оцінювати соціальні явища у складнішому контексті. Саме в цьому віці починає формуватись власна система цінностей, критичне ставлення до авторитетів і соціальних інститутів. Молодь часто має виражену громадянську позицію, демонструє високу нетерпимість до корупції на рівні декларацій, проте, водночас, може сприймати «побутову корупцію» (наприклад, дрібні подарунки або "подяки" лікарю) як менш

значущу. Цей період є особливо важливим у контексті дослідження, адже саме тут формуються довготривалі установки щодо участі в соціальному житті [20].

У зрілому віці (30-60 років) ставлення до корупції часто втрачає категоричність і набуває прагматичного забарвлення. Люди з життєвим і професійним досвідом частіше визнають наявність корупції в різних сферах як "системну проблему", проте не завжди готові особисто протидіяти їй. Установки можуть бути амбівалентними: з одного боку, критика корупції як суспільного явища, з іншого - виправдання її “необхідності” в окремих життєвих ситуаціях. У цьому віці також спостерігається більша чутливість до соціальних ризиків, і, відповідно, частіше виникає зниження рівня довіри до антикорупційних механізмів [21].

У похилому віці (60 років і більше) ставлення до корупції формується під впливом кількох важливих чинників: життєвого досвіду, рівня довіри до державних інституцій, політичного контексту минулих десятиліть і власного соціального статусу. Особи цього віку часто мають високу нормативність мислення, що пов’язано з вихованням у часи жорсткої ієрархії, ідеологічного тиску та офіційного культу закону. З одного боку, це може зумовлювати засудження корупційних практик, особливо на словесному рівні. З іншого боку, унаслідок тривалої адаптації до системи подвійних стандартів, яка мала місце в радянський і пострадянський період, можливе внутрішнє примирення з корупцією як “неминучим злом” [22].

Крім того, важливу роль відіграє відчуття власної соціальної беззахисності. Пенсіонери, що стикаються з бюрократією чи низьким рівнем обслуговування, можуть сприймати хабар чи “подарунок” як єдиний спосіб вирішення проблем, не розцінюючи це як аморальний вчинок. У цьому віці нерідко простежується високий рівень недовіри до держави, що супроводжується пасивною громадянською позицією, що, у свою чергу, знижує мотивацію до боротьби з корупцією на особистісному рівні [23].

Отже, ставлення до корупції значною мірою зумовлене рівнем розвитку моральної й соціальної свідомості, які змінюються протягом життя. У підлітковому віці воно формується переважно під впливом зовнішніх норм та авторитетів, у юнацькому - ґрунтується на емоційній реактивності та пошуку особистісної ідентичності, а в зрілому - набуває прагматичного характеру на тлі життєвого досвіду. У похилому віці простежується як підвищена нормативність мислення, так і схильність до примирення з корупцією як зі “звичним” соціальним явищем. Таким чином, вікові особливості морального розвитку й соціального сприйняття значною мірою впливають на толерантність або неприйняття корупційної поведінки, що становить важливе підґрунтя для подальшого емпіричного дослідження.

Висновки до розділу 1

Проведений теоретичний аналіз дозволяє зробити висновок, що ставлення до корупції є складним психологічним феноменом, який включає когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти. Це ставлення формується під впливом низки чинників - як індивідуально-особистісних (система цінностей, рівень моральної свідомості, тип мислення), так і соціокультурних (сімейні моделі, нормативне середовище, громадянська активність).

Особливу увагу в контексті нашого дослідження слід приділити віковим змінам у моральній та соціальній свідомості. Встановлено, що ставлення до корупційної поведінки значно змінюється протягом життя: від ригідного сприйняття в підлітковому віці до більш рефлексивного або прагматичного - у зрілому й похилому. На різних вікових етапах спостерігається варіативність у рівні критичності мислення, готовності до громадянської дії та оцінці моральної допустимості порушення норм.

Загалом, отримані теоретичні дані створюють підґрунтя для подальшого емпіричного вивчення вікових особливостей ставлення до корупції, зокрема в контексті моральних орієнтацій, критичного мислення та рівня соціальної відповідальності.

РОЗДІЛ 2.
МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Мета, гіпотеза, завдання емпіричного дослідження

На основі аналізу наукових джерел і теоретичного осмислення проблеми було сформульовано мету, гіпотезу та завдання дослідження, яке має на меті виявити психологічні особливості ставлення до корупції в представників різних вікових груп українців, а також дослідити взаємозв'язок між цим ставленням, рівнем моральної орієнтації та схильністю до соціально бажаних відповідей.

Метою дослідження є вивчення вікових особливостей ставлення українців до корупції в контексті соціальної й моральної свідомості.

Гіпотеза дослідження: існують статистично значущі вікові відмінності у ставленні до корупції; зокрема, молодші респонденти (18-25 років) схильні до більш емоційно-негативного ставлення та меншої толерантності до корупційної поведінки порівняно з особами старшого віку (45+), які частіше демонструють прагматичне або нейтральне сприйняття. Також передбачається, що рівень моральної орієнтації та соціальної бажаності впливатиме на характер відповідей щодо корупційної поведінки.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати психологічну структуру ставлення до корупції та чинники його формування;
2. Створити авторську анкету для діагностики когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів ставлення до корупції;
3. Визначити вікові особливості в структурі цього ставлення;
4. Дослідити вплив моральної орієнтації на характер оцінки корупційних дій;
5. Врахувати вплив соціально бажаних відповідей під час аналізу результатів;
6. Проаналізувати статистичні відмінності між віковими групами.

2.2. Опис вибірки, методів та методик дослідження

Для досягнення поставленої мети було проведено анонімне онлайн-опитування, спрямоване на вивчення ставлення до корупції в осіб різного віку. У дослідженні взяли участь 55 респондентів, які добровільно заповнили Google-форму, що містила кілька психодіагностичних блоків. Добір респондентів здійснювався методом випадкової вибірки через соціальні мережі та особисті контакти дослідниці.

Стать учасників: як чоловіки, так і жінки

Вікові категорії були поділені на чотири групи:

- 18–25 років - молодь;
- 26–35 років - молоді дорослі;
- 36–59 років - зрілі дорослі;
- 60 років і старше - особи старшого віку.

Ці вікові межі обрані відповідно до психологічної періодизації дорослості та дозволяють простежити динаміку морального сприйняття корупції залежно від життєвого досвіду.

Для емпіричного дослідження були використані такі методи:

1. Авторська анкета "Ставлення до корупції" (дод.1) розроблена спеціально для цілей цього дослідження. Анкета містила 15 тверджень, згрупованих у три шкали:

- Моральне неприйняття корупції включає судження, що відображають нормативну позицію та осуд корупційної поведінки.
- Побутова терпимість до корупції висвітлює поширені уявлення про "звичну" або прийнятну корупцію в повсякденному житті.
- Готовність брати участь у корупції виявляє схильність респондента особисто брати участь у корупційних діях у тих чи інших обставинах.

Відповіді оцінювалися за 5-бальною шкалою Лайкерта: від «цілком не згоден» (1 бал) до «цілком згоден» (5 балів).

2. **Шкала соціальної бажаності** (адаптована скорочена версія методики Марлоу–Крауна)(дод.2) використовувалася з метою виявлення схильності респондентів відповідати соціально прийнятним чином. Це особливо важливо у контексті вивчення чутливої теми, пов'язаної з моральними й правовими оцінками, якими є питання про корупцію.

3. **Етична ситуація морального вибору** - адаптований авторський варіант моральної дилеми, складений за мотивами класичних підходів Л. Кольберга та Дж. Реста (дод.3). Цей інструмент спрямований на оцінку глибини моральних орієнтацій респондента та його здатності приймати рішення в умовах конфлікту цінностей. Дилема дозволяє дослідити, які мотиви керують вибором людини - принципові моральні переконання, прагнення до справедливості, прагматизм чи уникнення негативних наслідків. Цей підхід дозволив доповнити кількісний аналіз якісною рефлексією.

Поєднання кількісних (анкета, шкала соціальної бажаності) та якісного (моральна дилема) підходів дозволило отримати глибше розуміння вікових відмінностей у ставленні до корупції, а також виявити вплив внутрішніх моральних орієнтацій та соціального контексту на готовність особистості приймати чи відкидати корупційні практики.

2.3. Процедура проведення дослідження

Дослідження проводилось у травні 2025 року у форматі онлайн-опитування з використанням сервісу Google Forms. Посилання на анкету поширювалося через соціальні мережі та месенджери, що забезпечило добровільну участь респондентів різного віку, статі та професійного статусу. В опитуванні взяли участь 55 осіб.

Анкета складалася з трьох основних блоків:

1. Авторських тверджень, що охоплювали різні аспекти ставлення до корупції:

- Шкала морального неприйняття корупції (5 тверджень),

- Шкала побутової терпимості до корупції (5 тверджень),
- Шкала готовності брати участь у корупції (5 тверджень).

Кожне твердження оцінювалося за 5-бальною шкалою Лайкерта. Високі бали свідчать про сильніше виражене ставлення, відповідно до тематики кожної шкали.

2.Моральна дилема, у якій респондент мав обрати один із варіантів поведінки в умовах ситуації з етичним конфліктом, пов’язаним із корупційною практикою, та пояснити власну позицію. Цей блок дозволив оцінити глибину морального судження.

3.Шкала соціальної бажаності, яка допомогла виявити й урахувати вплив соціально прийнятних відповідей при подальшому аналізі даних.

Перед заповненням анкети респонденти отримували коротке інформування про мету дослідження, гарантії конфіденційності та добровільність участі. Заповнення анкети займало орієнтовно 5–10 хвилин. Дані автоматично збиралися у вигляді електронної таблиці, що спростило їх подальшу обробку та аналіз.

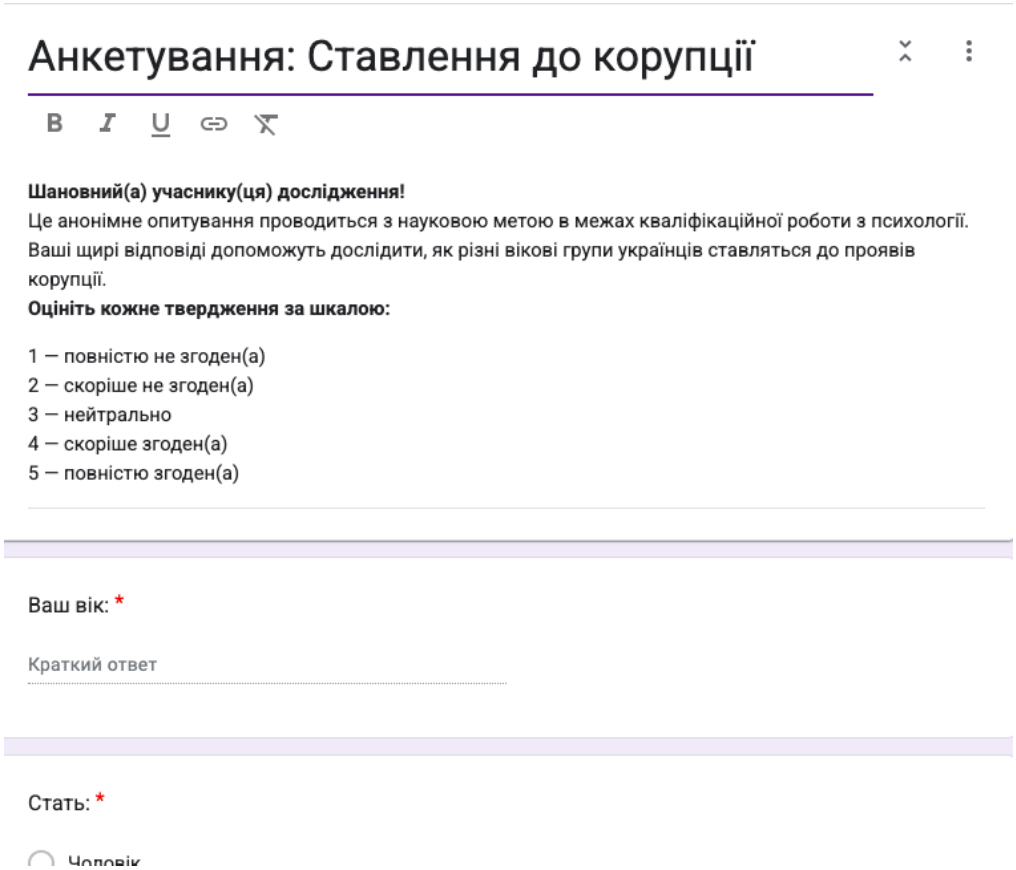

Анкетування: Ставлення до корупції

Шановний(а) учаснику(ця) дослідження!
Це анонімне опитування проводиться з науковою метою в межах кваліфікаційної роботи з психології. Ваші щирі відповіді допоможуть дослідити, як різні вікові групи українців ставляться до проявів корупції.
Оцініть кожне твердження за шкалою:

1 — повністю не згоден(а)
2 — скоріше не згоден(а)
3 — нейтрально
4 — скоріше згоден(а)
5 — повністю згоден(а)

Ваш вік: *

Краткий ответ

Стать: *

Чоловік

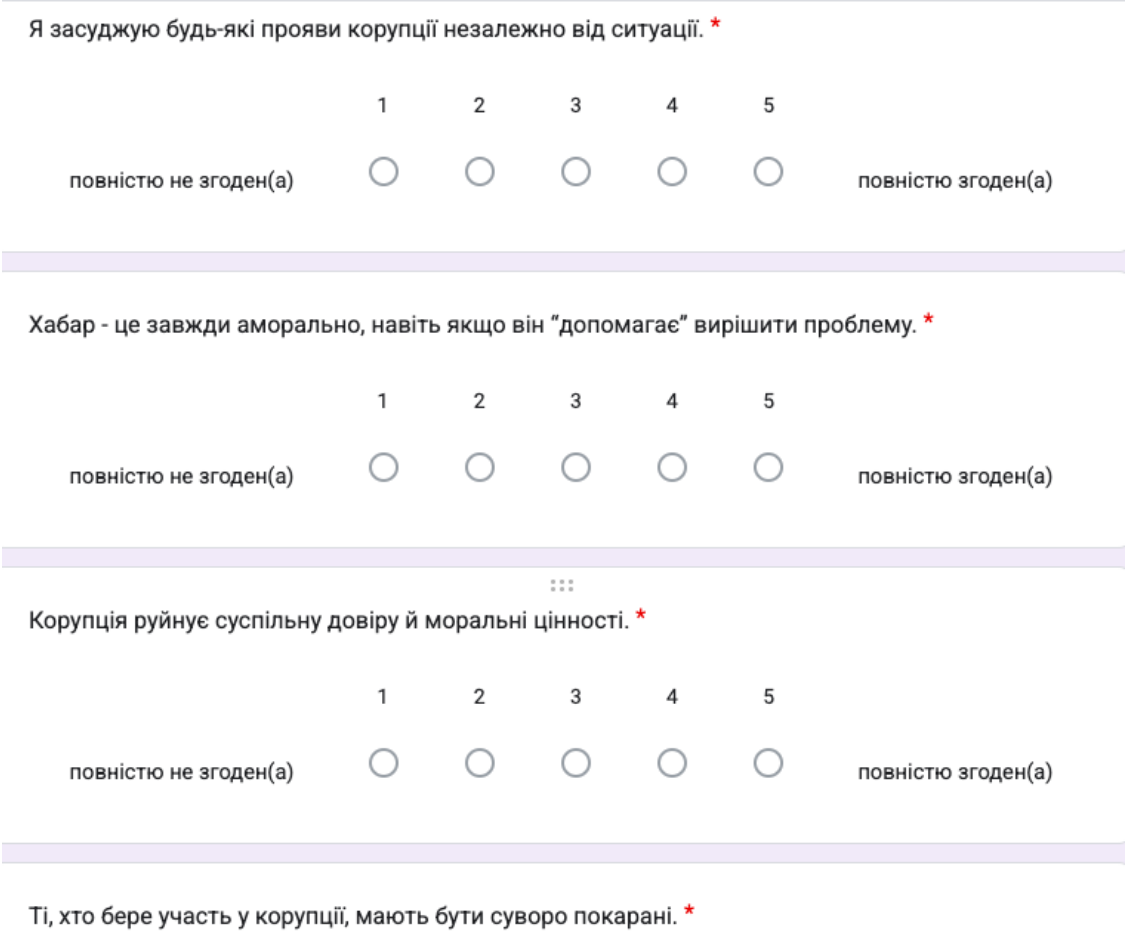

Рис. 1. Фрагмент Google-форми для дослідження ставлення до корупції

Висновки до розділу 2

Проведене емпіричне дослідження було спроєктоване з урахуванням складної природи корупції як соціально-психологічного явища, що включає ціннісні, емоційні та поведінкові компоненти. На основі теоретичного аналізу проблеми було чітко сформульовано мету, гіпотезу та дослідницькі завдання, які стали орієнтирами для вибору інструментів і побудови процедури дослідження. Особливістю підходу стало поєднання кількісних і якісних методів, що дало змогу глибше розкрити внутрішні механізми формування ставлення до корупції.

У дослідженні взяла участь вибірка з 55 осіб, розподілених на чотири вікові групи відповідно до етапів дорослості. Такий підхід дозволив простежити динаміку змін у ставленні до корупції з урахуванням життєвого

досвіду та моральних орієнтацій. Використання авторської анкети, розробленої на основі трьох шкал (морального неприйняття, побутової терпимості та готовності до участі в корупції), забезпечило цілісне охоплення феномену з різних боків. Доповнення шкалою соціальної бажаності дозволило врахувати потенційне викривлення результатів, зумовлене прагненням респондентів відповідати соціальним очікуванням.

Застосування моральної дилеми як якісного методу стало важливим елементом для виявлення розбіжностей між декларованими переконаннями та реальною моральною позицією. Такий інструмент виявився особливо цінним у контексті оцінки глибини моральних орієнтацій і принциповості суджень. Вибудувана структура опитування, поєднана з добровільною участю та онлайн-форматом, дозволила отримати надійні, релевантні для аналізу дані, що лягли в основу подальших статистичних і якісних узагальнень.

РОЗДІЛ 3.
АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

3.1. Кількісна та якісна обробка даних

Для реалізації емпіричного етапу дослідження було використано авторську анкету «Ставлення до корупції», розроблену спеціально для цієї роботи. Анкета складалася з 15 тверджень, спрямованих на діагностику психологічного ставлення до корупції. Оцінювання проводилось за 5-бальною шкалою Лайкерта: від «цілком не згоден» (1 бал) до «цілком згоден» (5 балів).

Твердження анкети були згруповані за трьома змістовими шкалами:

- Шкала морального неприйняття корупції відображає негативне моральне ставлення до будь-яких проявів корупційної поведінки.
- Шкала побутової терпимості до корупції вимірює рівень сприйняття корупції як частини повсякденного соціального життя.
- Шкала готовності брати участь у корупції демонструє схильність респондента виправдовувати або допускати особисту участь у корупційних практиках.

Для кожної шкали було обраховано індивідуальні середні бали кожного учасника. Надалі ці показники стали основою для кількісного аналізу. Окрім основного блоку, в анкету було включено:

- Шкалу соціальної бажаності (5 тверджень), яка дозволила виявити загальну тенденцію респондентів відповідати у спосіб, що відповідає соціальним і моральним очікуванням.
- Етичну дилему, яка передбачала вибір між принциповою відмовою брати участь у корупційній ситуації та дією на користь інтересів близьких. Вона дозволила виявити глибинні моральні установки, які не завжди чітко виявляються через прямі судження.

Усього в дослідженні взяли участь 55 респондентів. Дані були зібрані онлайн через Google Форму, а подальша обробка здійснювалася у Microsoft

Excel. Для цілей порівняльного аналізу респонденти були розподілені на чотири вікових групи: 18-25 років, 26-35 років, 36-59 років і 60+ років.

Для виявлення статистично значущих відмінностей між групами застосовувався t-критерій Стьюдента, який дозволяє оцінити, чи є спостережувані розбіжності у середніх значеннях достатньо вираженими, аби вважатися об’єктивно значущими, а не випадковими.

Зібрані дані подані у формі таблиць середніх значень, кругових діаграм (розподіл за статтю та освітою), що сприяє більш наочному й зрозумілому поданню результатів.

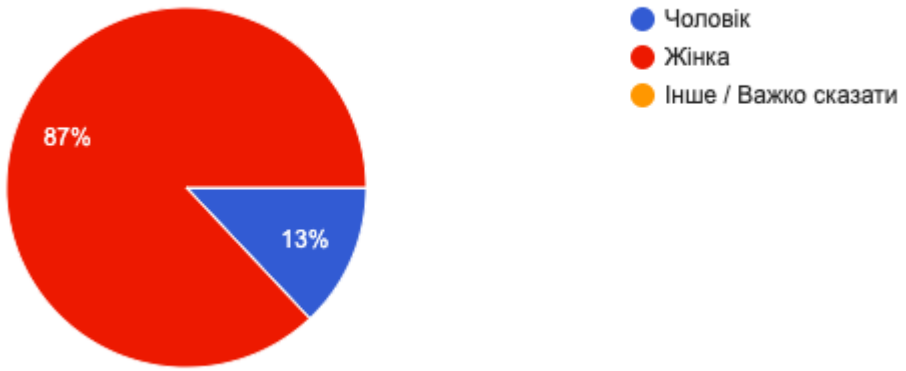

Рис.2 Розподіл респондентів за статтю

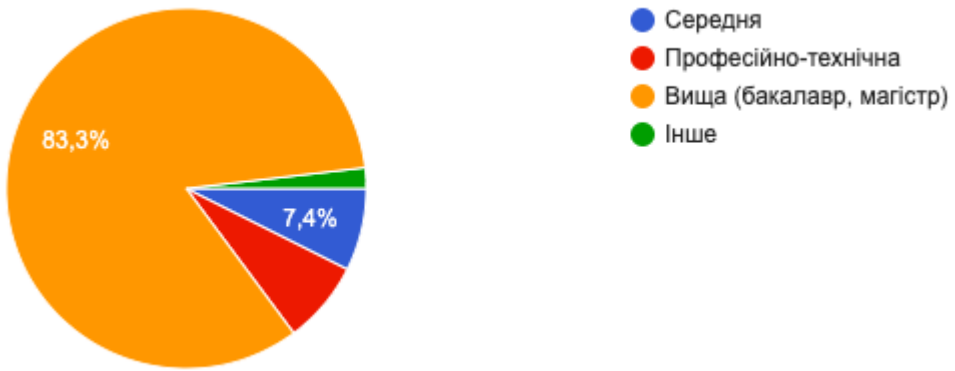

Рис.3 Розподіл респондентів за рівнем освіти

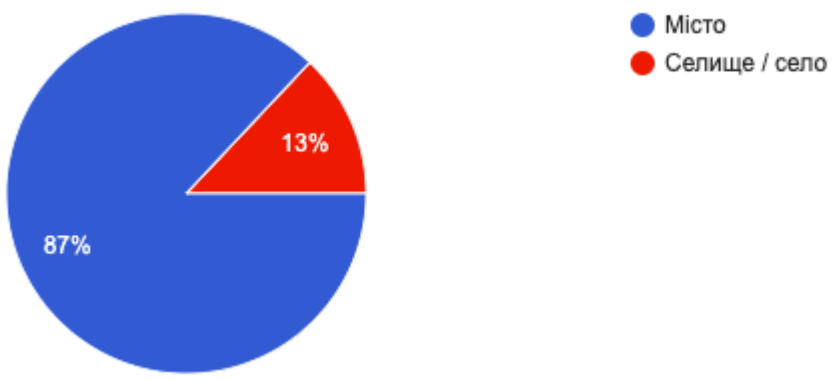

Рис.4 Розподіл респондентів за місцем проживання

Таблиця 1 “Середні значення за шкалами в розрізі вікових груп”

Вікова група	***Моральне неприйняття***	***Побутова терпимість***	***Готовність до участі***
18-25	3,86	2,65	3,54
26-35	4,55	2,45	2,56
36-59	4,3	2,48	2,43
60+	3,67	2,67	2,78

Отримані середні значення за кожною зі шкал у розрізі вікових груп подано в Таблиці 1. З метою візуалізації динаміки показників між групами було побудовано діаграму (Рис. 5), що дозволяє наочно порівняти рівень морального неприйняття, побутової терпимості та готовності до участі в корупційних діях. Візуальне представлення даних сприяє кращому розумінню тенденцій і відмінностей у сприйнятті корупції представниками різних вікових категорій.

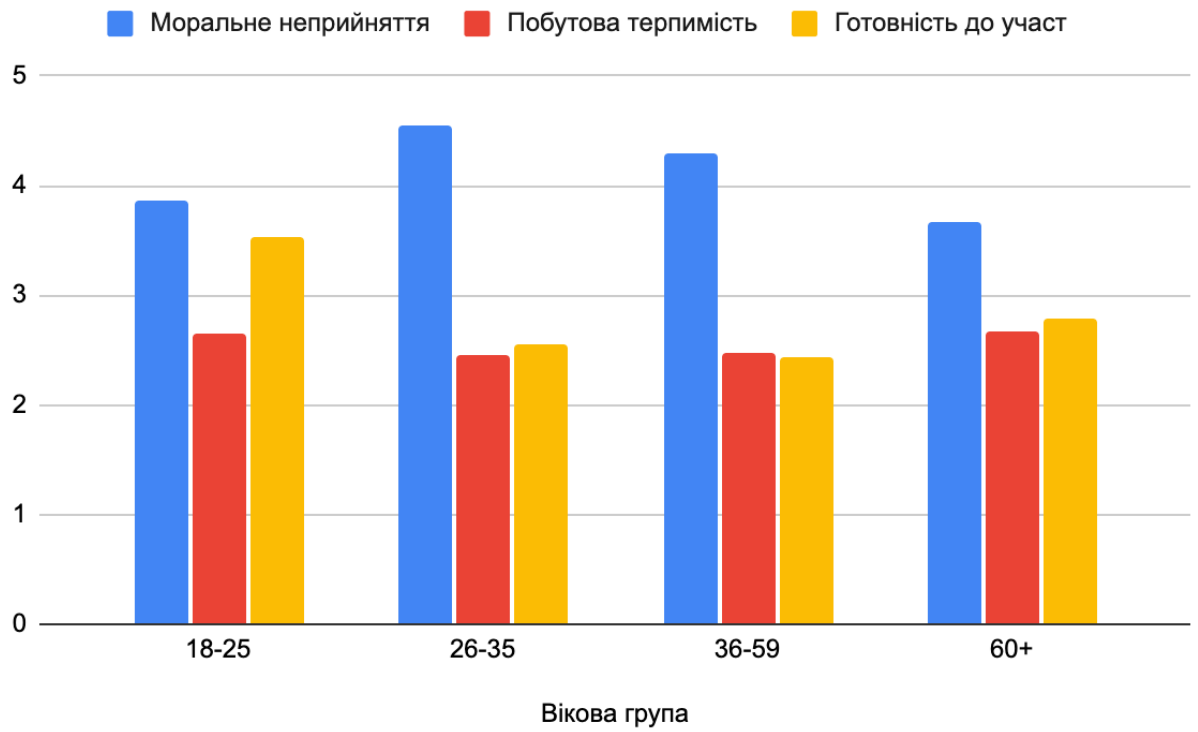

Рис. 5. Порівняння середніх показників за шкалами у вікових групах

3.2. Інтерпретація результатів за віковими групами

Аналіз результатів опитування за шкалою морального неприйняття корупції показав, що респонденти загалом демонструють негативне ставлення до корупційних проявів. Однак середні значення за цією шкалою змінюються залежно від вікової групи, що свідчить про наявність вікових відмінностей у моральному сприйнятті корупції.

Найвищий середній показник спостерігається у віковій групі 26–35 років 4,55 бала, що свідчить про чітке моральне неприйняття корупції. Такий результат може бути зумовлений активною соціальною позицією, відповідальністю за власну кар’єру та сім’ю, а також прагненням до змін у суспільстві.

Порівняно високий рівень неприйняття корупції демонструє група 36–59 років 4,3 бала. У цій віковій категорії ставлення до корупції також є переважно

негативним, імовірно, через наявність стабільних ціннісних орієнтацій та особистого досвіду взаємодії з системою.

Група 18-25 років має середнє значення 3,86 бала, що вказує на амбівалентне ставлення: хоча молодь загалом усвідомлює негативний характер корупції, її моральна оцінка може змінюватися залежно від контексту, ситуації та наявності особистого впливу. Це може бути пов'язано з інформаційною насиченістю середовища, прагненням до гнучкості у виборі рішень, а також нижчим рівнем правової соціалізації.

Найнижчий показник виявлено у групі 60+ років - 3,67 бала, що дещо неочікувано, адже зазвичай саме старші люди мають більш усталені моральні уявлення. Такий результат може пояснюватися певною соціальною недовірою, втомою від реформ, а також зростанням прагматичних настанов у відповідь на реалії пізнього віку.

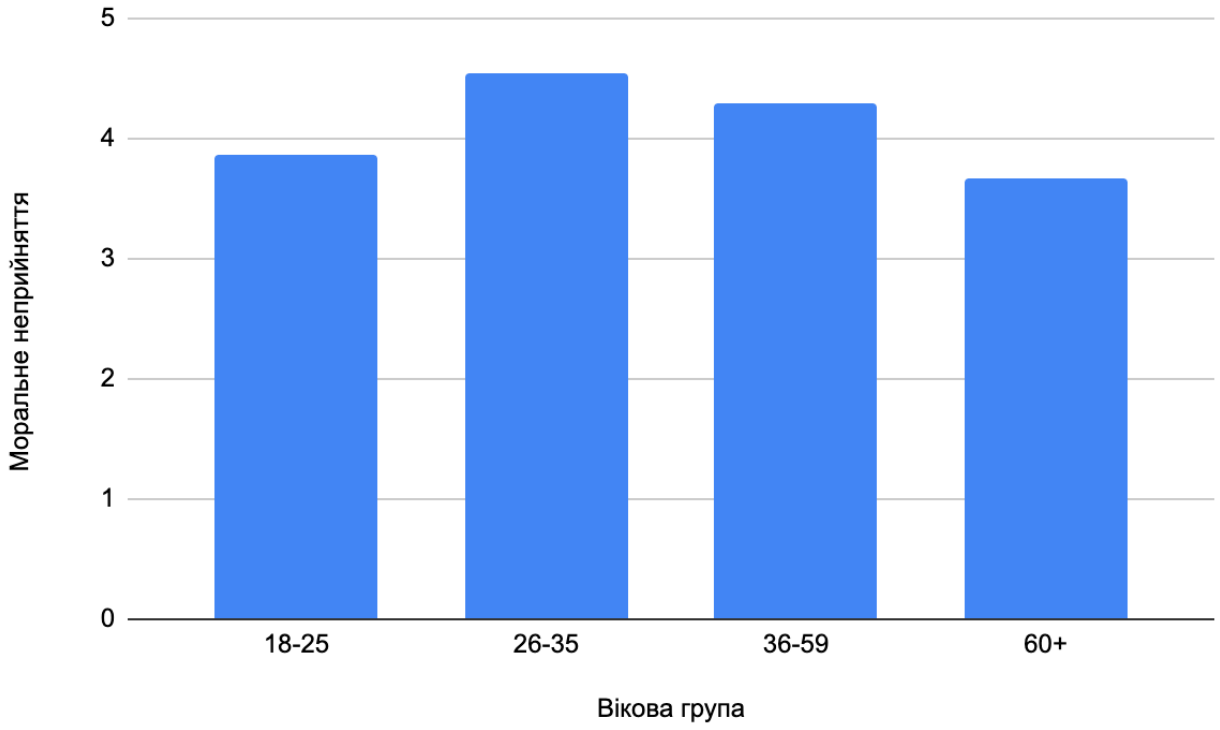

Рис. 6. Порівняння середніх показників за шкалою "Моральне прийняття" у вікових групах

Результати дослідження за шкалою побутової терпимості до корупції виявили різноспрямовані тенденції у сприйнятті неформальних практик респондентами різного віку. Ця шкала відображає рівень готовності приймати або толерувати побутові прояви корупції як-от "подяки" в медичних чи освітніх закладах, використання знайомств для вирішення особистих питань або обхід формальних процедур.

Найвищий середній бал за цією шкалою спостерігається у групі 60+ років 2,67 бала. Це може свідчити про певну адаптацію до системи, сформовану через тривалий досвід взаємодії з бюрократичними структурами, де корупція часто розглядалася як вимушена практика. З іншого боку, можливо, на це впливають ментальні звички попередніх десятиліть, коли такі явища були значно поширенішими.

Другою за рівнем побутової терпимості є група 18-25 років 2,65 бала. Попри очікування вищого рівня принциповості серед молоді, результати свідчать про те, що молоді респонденти можуть сприймати побутову корупцію як "неминучий компроміс" у реаліях сучасного суспільства. Ймовірно, це пов’язано з браком особистого ресурсу для активного спротиву системі або з поширеними уявленнями про "нормальність" таких практик.

У групі 36-59 років зафіксовано дещо нижчий показник - 2,48 бала, що свідчить про обережну терпимість до корупційних практик на побутовому рівні. Респонденти цього віку, ймовірно, мають сформоване критичне ставлення до неформальних схем, але водночас не завжди бачать альтернативні способи вирішення складних життєвих ситуацій.

Найнижчий рівень побутової терпимості до корупції демонструє група 26-35 років - 2,45 бала. Це може бути пов’язано з активним формуванням громадянської позиції, підвищеним рівнем освіти, участю в професійних спільнотах, де просуваються принципи прозорості, а також загальною орієнтацією на соціальну справедливість.

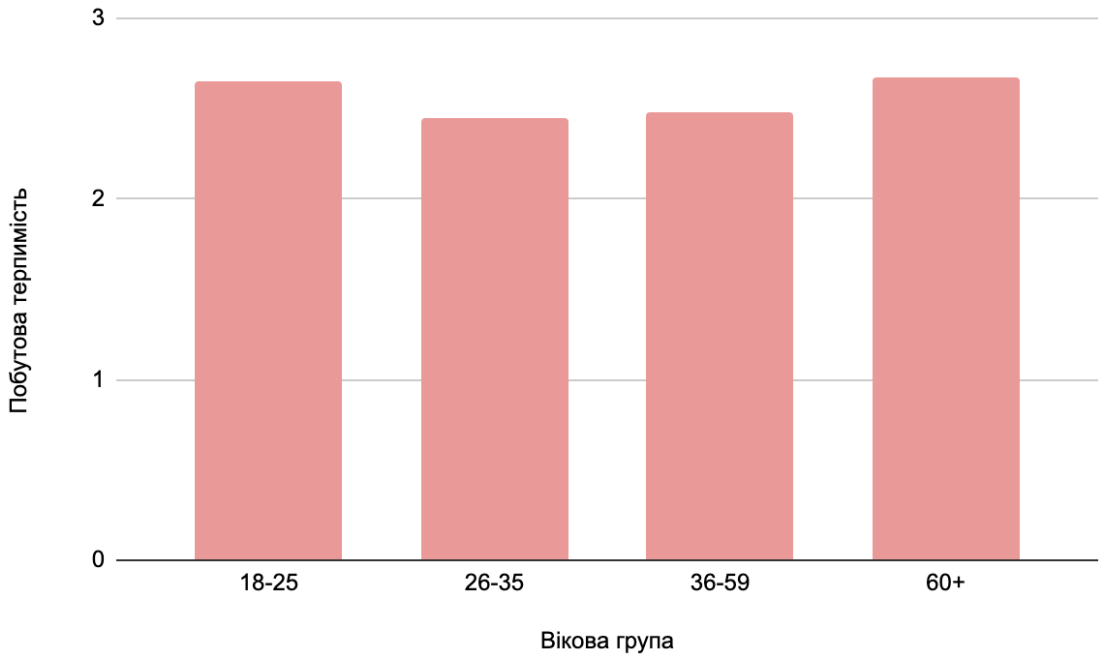

Рис. 7. Порівняння середніх показників за шкалою “Побутова терпимість” у вікових групах

Шкала готовності до участі в корупції відображає рівень індивідуальної схильності виправдовувати або допускати власну участь у корупційних діях. Вона фіксує не лише раціональну оцінку явища, а й потенційну поведінкову готовність діяти у ситуаціях морального вибору.

Найвищий середній показник зафіксовано у групі 18-25 років - 3,54 бала, що свідчить про найвищу готовність молоді припускати участь у корупційних практиках. Це може бути пов’язано з прагненням швидких рішень, відчуттям безсилих спроб змінити систему або розчаруванням у формальних правилах. Молоді люди, особливо на початку професійного та соціального шляху, можуть легітимізувати такі дії як адаптацію до складного середовища.

Найнижчий рівень готовності до участі спостерігається у групі 36-59 років - 2,43 бала. Ці респонденти демонструють чіткі обмеження в допуску подібної поведінки, що може бути наслідком професійного досвіду, відповідальності перед сім’єю, а також більш сформованих етичних стандартів.

Група 26-35 років демонструє 2,56 бала, що свідчить про помірну, стриману поведінкову схильність. Ці респонденти, ймовірно, балансують між

моральними переконаннями та тиском реального життя, включаючи прагнення до кар'єрного зростання або побудови стабільного життя.

Цікаво, що група 60+ років, яка зазвичай асоціюється з більш консервативними цінностями, має 2,78 бала - вищий показник, ніж у двох середніх груп. Це може свідчити про певну поблажливість до «виправданої корупції», що сформувалася під впливом тривалого життя в умовах недовіри до інституцій. Також не виключено, що спрацьовує соціально-побутовий прагматизм або відчуття, що "система все одно не зміниться".

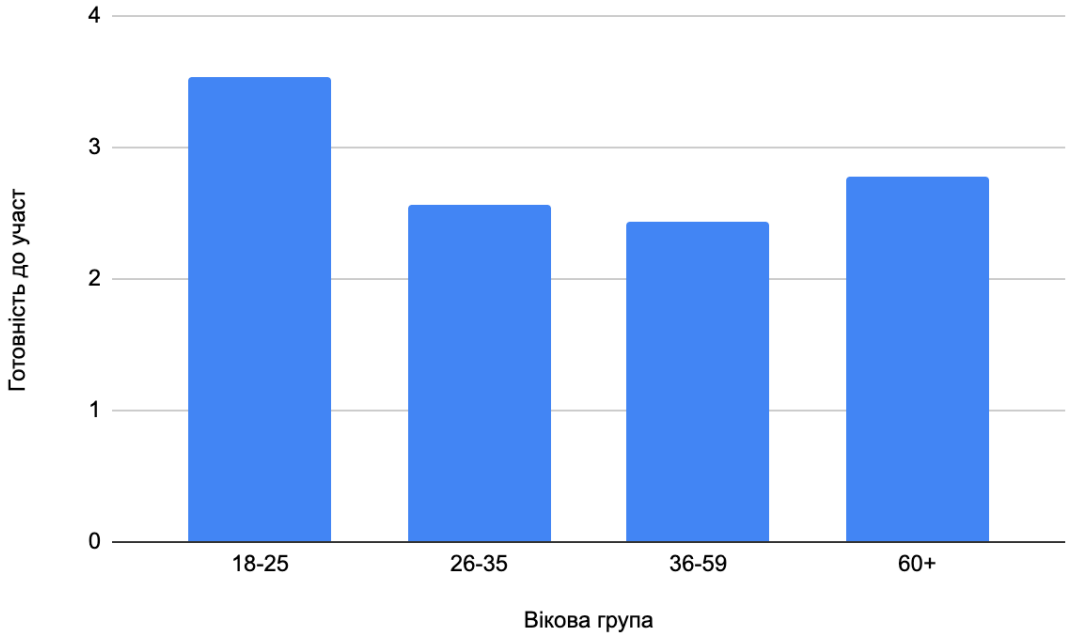

Рис. 8. Порівняння середніх показників за шкалою "Готовність до участі" у вікових групах

Шкала соціальної бажаності дозволяє оцінити, наскільки респонденти схильні відповідати так, щоб їх відповіді виглядали прийнятно з точки зору соціальних норм. Високі бали можуть свідчити про намагання створити позитивний образ себе, навіть якщо це не цілком відображає реальні переконання чи поведінку.

Найвищий середній показник зафіксовано у віковій групі 60+ років - 4,4 бала. Це свідчить про найвищу схильність респондентів старшого віку давати соціально схвалювані відповіді, що може бути зумовлено як вихованням у

культурі конформізму, так і прагненням зберігати моральну гідність у відповідях. Важливо враховувати, що при аналізі інших шкал відповіді цієї категорії можуть бути дещо ідеалізованими.

У групі 36-59 років середній показник склав 3,59 бала, що також вказує на відносно високий рівень соціальної бажаності. Це може свідчити про прагнення демонструвати моральність та дотримання етичних норм, особливо в контексті професійної та соціальної відповідальності.

Респонденти 26-35 років показали помірний рівень - 3,47 бала, що дозволяє припустити наявність внутрішнього конфлікту між реалістичним поглядом на соціальні норми та бажанням здаватися «етичнішими», ніж вони є насправді.

Найнижчий показник було виявлено у групі 18-25 років - 3,31 бала. Це свідчить про меншу схильність молоді до соціально бажаних відповідей. Така відвертість може бути наслідком меншої заангажованості в дотриманні соціальних ролей або більшої відкритості у вираженні власних, нехай і суперечливих, поглядів.

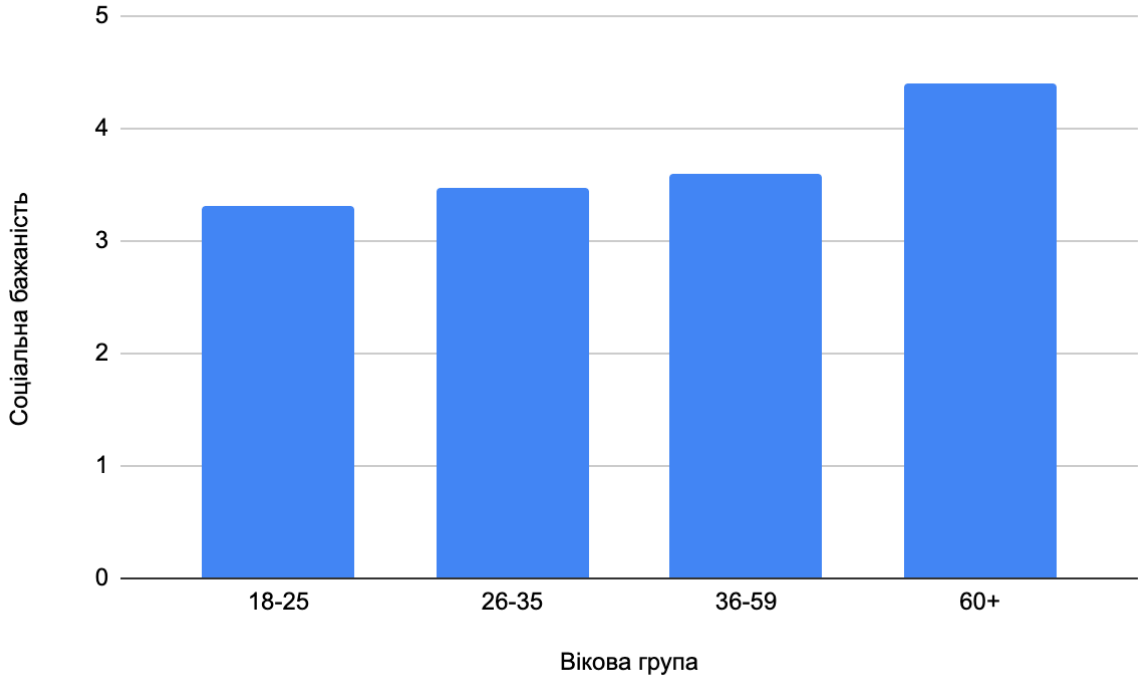

Рис. 9. Порівняння середніх показників за шкалою “Соціальна бажаністьі” у вікових групах

У межах дослідження респондентам було запропоновано відповісти на ситуаційне питання етичного характеру:

"Ви бачите, як знайомий платить хабар, щоб обійти чергу на складну операцію в лікарні. Йдеться про здоров'я його дитини. Що з цього найближче до вашої думки?"

Ця дилема дозволила оцінити, як людина реально реагує у конфліктній ситуації, коли моральні принципи стикаються з гострою емоційною потребою - порятунком життя близької людини. Результати виявились досить рівномірно розподіленими, що свідчить про глибоку амбівалентність суспільної думки:

- 29,1% респондентів відповіли: *«Я б, ймовірно, зробив(ла) так само»*;
- 29,1% - *«Це складно - я не можу однозначно сказати»*;
- 21,8% - *«Треба міняти систему, а не шукати виходи»*;
- 16,4% - *«Це цілком виправдано - батько/мати рятує дитину»*;
- лише 1 респондент обрав відповідь *«Це неправильно - усі мають бути рівні перед законом»*.

Рис.10 Розподіл відповідей по ситуації "Соціальна дилема"

Ці результати свідчать про значний вплив контексту на моральні оцінки. Навіть серед тих респондентів, які у твердженнях анкети висловлювали суворе моральне неприйняття корупції, спостерігається готовність зробити виняток у ситуації загрози життю.

Це підкреслює важливу особливість психологічного ставлення: декларовані переконання не завжди збігаються з поведінковими намірами у складних життєвих ситуаціях. Саме тому включення етичної дилеми до опитування дало змогу побачити глибші суперечності в ціннісних орієнтаціях респондентів.

У поєднанні з аналізом шкали соціальної бажаності, ця ситуація дозволяє краще зрозуміти ступінь узгодженості між тим, як люди хочуть виглядати, і тим, як насправді готові діяти. Наприклад, серед респондентів з високими балами морального неприйняття або соціальної бажаності були й ті, хто на рівні дилеми визнавали допустимість порушення принципів в ім’я вищої мети (порятунок дитини).

3.3. Висновки та практичні рекомендації

На основі результатів емпіричного дослідження можна зробити низку узагальнень, які проливають світло на психологічні особливості ставлення українців до корупції з урахуванням вікового чинника. Отримані дані підтверджують уявлення про те, що ставлення до корупції не є статичним чи одномірним феноменом, а формується як динамічна, багатоаспектна структура, на яку впливають соціальні, вікові, ціннісні й емоційні параметри.

Результати шкал, а також відповіді на етичну дилему свідчать, що хоча переважна більшість респондентів декларують негативне ставлення до корупції, водночас у прикордонних ситуаціях (наприклад, загроза життю дитини) готові допустити виняток або не можуть дати однозначної відповіді. Це узгоджується з висновками когнітивно-дисонансної теорії Фестінґера, яка стверджує, що в умовах морального конфлікту індивід намагається зменшити напругу, переглядаючи моральні оцінки [24].

За даними шкали морального неприйняття, найвищий рівень етичної нетерпимості до корупції продемонстрували респонденти віком 26-35 років (4,55 бала). Це дозволяє припустити, що саме в цьому віковому періоді формується активна громадянська позиція, яка поєднує моральні принципи із готовністю до змін. Така закономірність частково корелює з ідеями Дж. Реста [25] та Л. Кольберга [26], які вказували на те, що вищі рівні морального міркування частіше характерні для осіб із розвиненою рефлексією та особистісною відповідальністю, що посилюються у процесі дорослішання.

Натомість найнижчий рівень морального неприйняття виявлено серед респондентів 60+ років (3,67 бала). Це може свідчити про амбівалентне або прагматичне ставлення до корупційних практик, сформоване під впливом тривалого досвіду взаємодії з системою, в якій подібні явища були частиною повсякденного життя.

Незважаючи на загальну тенденцію до засудження корупції, саме молодь (18-25 років) продемонструвала найвищий рівень готовності до участі в корупційних діях (3,54 бала). Такий результат може бути зумовлений критичним ставленням до державних інституцій, браком довіри до механізмів справедливості, а також конфліктом між власними цінностями та необхідністю адаптації до реального соціального середовища. Подібні тенденції були зафіксовані в дослідженнях Н. Паніної [27], яка зазначала, що молодь схильна розглядати корупцію не як абсолютне моральне зло, а як частину соціальної реальності, до якої слід пристосовуватися.

Особливо показовим є той факт, що найвищі показники побутової терпимості до корупції спостерігаються не лише серед молоді (18-25 років - 2,65 бала), а й у респондентів віком 60+ років (2,67 бала). Це свідчить про те, що навіть на тлі різного рівня морального неприйняття може зберігатися поблажливе ставлення до "дрібної" або "виправданої" корупції, яка часто

сприймається не як злочин, а як інструмент виживання або пристосування до неефективної системи.

Ця суперечність підкреслює важливість розрізнення інституційної (системної) та побутової (щоденної) корупції в психологічному аналізі. Як зазначає Р. Карклінс [28], у багатьох пострадянських суспільствах побутова корупція вкорінюється в культурні звички та соціальні стратегії, де її моральна оцінка не є однозначною.

Суттєвою змінною, яка вплинула на достовірність відповідей, стала тенденція до соціально бажаних суджень, особливо у старших вікових групах. Високі бали соціальної бажаності можуть частково пояснити розрив між моральним засудженням корупції та поведінковими намірами в етичній дилемі. Це свідчить про те, що при оцінці моральних суджень слід застосовувати не лише опитувальники, але й ситуативні або проективні методики, які дозволяють обійти ефект "ідеального образу Я".

На початку дослідження було висунуто гіпотезу про те, що молодь є менш толерантною до корупції порівняно зі старшими віковими групами - з огляду на очікувані відмінності у ціннісних орієнтаціях, рівні правової свідомості та досвіді взаємодії з державними структурами. Проте, аналіз емпіричних даних не підтвердив це припущення.

Навпаки, саме молодь віком 18-25 років продемонструвала найвищі середні показники за шкалою готовності брати участь у корупційних діях (3,54 бала) та один із найвищих рівнів побутової терпимості (2,65 бала). Це може свідчити про певну адаптацію до корумпованої системи, а також про втрату довіри до інституцій, які, з погляду молоді, часто не гарантують справедливості. Така поведінкова схильність, імовірно, зумовлена не лише моральною байдужістю, а й критичним або цинічним ставленням до можливостей реформування системи.

Водночас найвищий рівень морального неприйняття корупції виявлено у групі 26-35 років (4,55 бала), що може свідчити про сформовані цінності, зростаючу відповідальність перед родиною та суспільством, а також активну громадянську позицію. Найменшу поведінкову готовність брати участь у корупційних практиках показали респонденти віком 36-59 років (2,43 бала), що може бути пов'язано з професійною стабільністю та сформованими етичними переконаннями.

Група 60+ років, попри поширене уявлення про традиціоналізм і моральну стриманість, продемонструвала порівняно низький рівень морального неприйняття (3,67 бала) та вищу побутову терпимість (2,67 бала). Це дозволяє припустити, що тривалий досвід життя в умовах системної корупції може призвести до певної нормалізації побутових проявів корупції, які не сприймаються як тяжке моральне порушення.

Проте отримані результати слід інтерпретувати з урахуванням високого рівня соціальної бажаності, особливо характерного для старших вікових груп. Зокрема, респонденти віком 60+ років продемонстрували найвищий середній бал за відповідною шкалою (4,4 бала), що вказує на схильність відповідати не лише відповідно до власних переконань, а й з огляду на соціально схвалювані норми.

Таким чином, виражена принциповість у відповідях частини старших респондентів могла бути частково зумовлена бажанням зберігати позитивний моральний образ, що з віком стає важливою складовою особистісної ідентичності. Це підкреслює необхідність обережного тлумачення результатів: декларовані переконання не завжди можуть свідчити про реальну поведінкову готовність або глибоко інтегровану моральну позицію.

Це демонструє важливість поєднання кількох методів оцінки у подібних дослідженнях, адже лише на основі декларативних відповідей складно остаточно судити про глибину моральної позиції. Особливо цінним у такому

контексті є використання ситуаційних завдань (етичних дилем), які дозволяють зазирнути «під поверхню» соціально схвалюваних формулювань і виявити внутрішні суперечності у ставленні до корупції.

Таким чином, гіпотеза не підтвердилася, що вказує на складнішу і менш лінійну залежність між віком і ставленням до корупції, ніж передбачалося на початковому етапі. Це узгоджується з дослідженнями, які підкреслюють роль соціального контексту і ситуативних факторів у формуванні моральних суджень [29].

У ході емпіричного дослідження було встановлено, що ставлення до корупції має виразну вікову специфіку. Проте, всупереч початковій гіпотезі, саме молодь (18-25 років) продемонструвала найвищий рівень побутової терпимості до корупції (2,65 бала) та найвищу готовність до участі в ній (3,54 бала). Така тенденція може бути зумовлена не лише віковими особливостями розвитку моральної сфери, а й впливом поточного соціально-політичного контексту, зокрема війни.

У сучасних реаліях молоді люди постійно стикаються з інформаційними повідомленнями про випадки корупції у військовій сфері, ТЦК, медичних комісіях, що дедалі частіше легітимуються в суспільстві як «вимушене зло» чи спосіб зберегти життя. У таких обставинах корупційна поведінка починає сприйматися не як аморальний вчинок, а як раціональна стратегія адаптації до обставин, які людина не здатна змінити. Це особливо помітно серед молоді, яка лише входить у доросле життя, формує власну систему цінностей і часто стикається з подвійними стандартами, коли декларовані чесність і законність не узгоджуються з практикою.

Крім того, високе інформаційне перенасичення про корупцію, зокрема в ЗМІ та соціальних мережах, призводить до нормалізації таких явищ, коли навіть критичне ставлення до системи не перешкоджає готовності грати за «правилами, які склалися». У молоді це може поєднуватись із прагненням

швидкого результату, емоційною вразливістю до несправедливості та відчуттям безсилля впливати на інституції, що посилює соціальний цинізм і знижує мотивацію дотримуватись норм.

Таким чином, виявлені високі показники не слід інтерпретувати виключно як моральну байдужість. Радше вони свідчать про розрив між усвідомлюваними цінностями та реалістичним (або песимістичним) баченням соціальних механізмів, що вимагає глибшого вивчення мотиваційних чинників у молодіжному середовищі.

Натомість найвищий рівень морального неприйняття корупції (4,55 бала) виявили респонденти віком 26-35 років, що може свідчити про активну громадянську позицію, моральну рефлексію та прагнення до соціальної справедливості. Найменшу готовність брати участь у корупційних діях продемонстрували респонденти 36-59 років (2,43 бала), ймовірно через сформовані моральні орієнтири та професійну стабільність.

Респонденти віком 60+ років, попри поширене уявлення про консервативні моральні установки, мали найнижчий рівень морального неприйняття (3,67 бала), а також високу побутову терпимість (2,67 бала). Це може бути зумовлено тривалим досвідом функціонування в умовах системної корупції, коли побутові "неформальні практики" сприймаються не як моральне порушення, а як звичний спосіб взаємодії із системою.

Водночас у старших вікових групах було зафіксовано найвищі показники соціальної бажаності (наприклад, 4,4 бала у групі 60+), що частково може пояснювати високу декларовану принциповість, не завжди узгоджену з поведінковими установками. Це підкреслює необхідність обережного тлумачення результатів, а також важливість використання комплементарних методів дослідження, таких як проективні техніки або моральні дилеми. У нашому випадку включення етичної дилеми дозволило побачити розбіжності

між декларованими переконаннями і поведінковим вибором у змодельованій моральній ситуації.

Таким чином, результати засвідчують не лише наявність вікових відмінностей, а й глибший розрив між усвідомленими цінностями та реальними поведінковими стратегіями, що формується під впливом соціальних норм, особистого досвіду, очікувань середовища та рівня правової обізнаності.

З огляду на виявлені суперечності між декларованими ціннісними орієнтаціями та фактичною готовністю до участі в корупційних практиках, постає необхідність не лише подальшого теоретичного осмислення цього феномену, а й розробки цілеспрямованих практичних заходів. Нижче окреслено **ключові напрями профілактичної та просвітницької роботи**, які можуть сприяти формуванню стійкого антикорупційного ставлення у представників різних вікових груп.

Результати нашого дослідження продемонстрували, що саме молодь (18-25 років) є найбільш уразливою до побутової толерантності до корупції і виявляє найвищу готовність до участі в корупційних діях. Це робить її ключовою цільовою групою для профілактичних заходів. Проте, як свідчить міжнародний досвід, моральні гасла самі по собі не змінюють поведінкових стратегій.

У сучасному українському контексті, де молоді люди часто стикаються з непослідовністю державної політики, нерівним доступом до можливостей, негативними прикладами публічних осіб, важливо не лише засуджувати корупцію, а демонструвати ефективні альтернативи.

Що включає ефективна профілактика:

1) **Правова освіта**, але не у формі теоретичних уроків, а через практичні ситуації, кейс-методи, рольові ігри, дебати. Наприклад, ситуації типу: «Що робити, якщо викладач вимагає “подяку” за залік?» або «Як відстояти своє право без “домовленостей”?».

- Розвиток критичного мислення як здатності ставити запитання, аналізувати суспільні процеси, виявляти маніпуляції. Це можна інтегрувати в шкільні дисципліни (історію, громадянську освіту) та університетські курси.
- Неформальна освіта: тренінги, молодіжні антикорупційні табори, воркшопи. У 2020–2023 роках такі ініціативи реалізовувались в Україні завдяки підтримці ., USAID та «Антикорупційної ініціативи ЄС». Один із прикладів - молодіжна програма Integrity Camp, яка включала освітні модулі та практику громадянської дії.
- Рольові моделі. Надзвичайно важливою є присутність позитивних прикладів - реальних людей, які своїм життям демонструють доброчесність, громадянську відповідальність і принциповість. У просвітницькій роботі з молоддю варто залучати лідерів думок, що мають не лише публічну впізнаваність, а й репутацію моральної стійкості - блогерів, активістів, молодих підприємців. Водночас натхненні приклади можуть виходити і з-поза молодіжного кола. Зокрема, великого символічного значення(зокрема і для мене особисто) набув приклад Олексія Вадатурського - українського підприємця, засновника компанії «Нібулон», який послідовно виступав за прозорі правила гри в аграрному секторі, інвестував у розвиток регіонів і вважав моральну відповідальність невіддільною частиною бізнесу. Його загибель унаслідок російського ракетного удару по його власному будинку в 2022 році стала не лише втратою для економіки, а й болючим нагадуванням про ціну справжнього лідерства та незламної позиції. Такі фігури можуть стати важливою моральною опорою у формуванні антикорупційної свідомості - особливо якщо їхні історії подаються через сучасні канали комунікації, доступні молодому поколінню.
- Моделювання альтернатив: «Як діяти, коли стикаєшся з корупційною ситуацією?» Молодим людям важливо відчути себе суб’єктами змін, а не заручниками системи. Це передбачає підтримку молодіжного

активізму, участь у шкільному самоврядуванні, студентських ініціативах, участі в правозахисних проєктах.

На думку Банерджі та співавт. (2013), стійкі антикорупційні установки формуються лише за умови поєднання освітніх, нормативних та поведінкових інтервенцій, а не через прямі заборони чи моралізування [25]. Tyler (2006) підкреслює, що довіра до системи правосуддя та відчуття процедурної справедливості значно підвищують правослухняність громадян [24]. Це особливо актуально для молоді, яка найбільш чутлива до несправедливості.

2) У світлі результатів дослідження, які показали наявність суперечливих позицій серед респондентів, зокрема розрив між моральним неприйняттям корупції та готовністю діяти корупційно в складних обставинах, стає очевидним, що формування стійких етичних орієнтирів потребує більше, ніж просто декларативної інформації про “добре” і “погане”.

Особливо дієвим інструментом тут є інтерактивна **етична освіта**, що включає:

- аналіз моральних дилем;
- ігрове моделювання життєвих ситуацій;
- рольові дискусії;
- кейс-стаді реальних подій;
- дебати на тему справедливості, права, відповідальності.

Чому це важливо? Результати нашого дослідження показали, що навіть респонденти з високими показниками морального неприйняття корупції готові до компромісу, якщо на кону - добробут родини (що підтвердила відповіді на етичну дилему). Це типова ситуація моральної колізії, яка не вирішується “в лоб” через заучені правила, але потребує вміння мислити етично у складних, неоднозначних обставинах.

В Україні це може працювати наступним чином:

- В українських школах та вишах можна інтегрувати спеціальні етичні модулі до курсів громадянської освіти, історії, філософії або правознавства. Наприклад, дискусія на тему: *"Чи є корупція виправданою, якщо йдеться про життя і здоров'я близької людини?"*
- У вишах варто впроваджувати тренінги з академічної доброчесності не лише формально, а через прикладні кейси - що робити, якщо твій науковий керівник просить "віддячити", або якщо в групі всі купують курсові роботи.
- Практика в навчальних закладах "судів честі", студентських етичних комісій може бути хорошим середовищем для застосування принципів на практиці.

На разі вже існують міжнародні приклади такого підходу. Зокрема у Грузії діє програма «School for Ethics» для старшокласників, яка включає аналіз реальних корупційних скандалів та тренінги з ухвалення моральних рішень у конфліктних ситуаціях. В Естонії в межах освітньої реформи після 2000-х років запровадили національні програми з антикорупційної етики для викладачів, включаючи онлайн-платформи з рольовими сценаріями.

Згідно з підходом Кольберга, етичне мислення розвивається поетапно, і критично важливою умовою просування до вищих рівнів є зіткнення з моральними дилемами та дискусіями [26]. Також дослідження Narvaez (2006) підтверджують ефективність емоційного занурення в етичні історії та розвиток моральної уяви як інструментів боротьби з аморальною нормалізацією [27].

3) Залучення молоді до реальних антикорупційних ініціатив.

Результати дослідження свідчать про те, що молодь (18-25 років) продемонструвала найвищий рівень побутової терпимості та готовності до участі в корупції, попри відносно високий рівень її морального неприйняття. Це вказує на розрив між цінностями та поведінковими установками, який може

бути зменшений не лише через освіту, а й через активну участь у соціальних змінах.

Це важливо тому, що молодь, як правило, схильна до дії, а не до моралізування. Відповідно ключовим інструментом формування стійкої антикорупційної позиції є досвід особистої участі в реальних ініціативах, де вони можуть побачити результати чесної взаємодії, прозорості, механізмів контролю.

Приклади практичного впровадження:

- Участь студентів у громадських антикорупційних розслідуваннях або моніторингу державних закупівель. Наприклад, платформа DOZORRO дозволяє звичайним громадянам, включно зі студентами, відслідковувати тендери та залишати відгуки про підозрілі закупівлі.
- Антикорупційне волонтерство у співпраці з організаціями на кшталт Transparency International Ukraine або Центру протидії корупції. Молоді учасники можуть долучатися до проєктів з контролю прозорості бюджетів, аудиту університетських закупівель тощо.
- Конкурси есе, відео та соціальних кампаній, які організовуються антикорупційними ініціативами. Наприклад, Всеукраїнський конкурс "Студенти проти корупції", підтриманий Національним агентством із запобігання корупції (НАЗК), стимулює рефлексію та діалог щодо корупційної проблематики.

Якщо говорити про міжнародний досвід, то у Литві було реалізовано ініціативу «Transparent School», у рамках якої учні контролювали прозорість шкільних витрат і публікували відкриті звіти; у Грузії функціонує програма «Future Generation against Corruption», що дає старшокласникам змогу співпрацювати з місцевими органами самоврядування у виявленні порушень прозорості.

Дослідження А.Бандура (1999) свідчать, що особисте залучення до морально значущих дій активує механізми моральної саморегуляції, знижує толерантність до аморальної поведінки, яку особа не може більше раціоналізувати [32].

В українському контексті, як зазначає Шевчук (2021), участь молоді в антикорупційних проєктах підвищує довіру до громадянських інституцій та формує новий тип “активного громадянина”, який не лише оцінює, а й змінює [33].

4) У публічній комунікації держави важливо не лише демонізувати корупцію, а й показувати приклади її подолання, історії успіху та позитивних змін.

У нашому дослідженні зафіксовано, що молодь демонструє найвищу побутову терпимість до корупції, поєднану з готовністю брати в ній участь. Однією з причин цього явища може бути відчуття безсилих спроб змінити систему - у свідомості значної частини молодих людей корупція постає як незмінна, “вшита” у всі процеси структура. У такому середовищі моральне засудження втрачає силу, а бажання діяти чесно - мотивацію.

Державна комунікація часто фокусується на деклараціях про боротьбу з корупцією або на гучних “посадках”. Але без демонстрації успішних трансформацій та реальних кейсів подолання корупції (на рівні громад, установ, освіти, медицини) ці меседжі залишаються абстрактними. Люди не бачать альтернативи. А значить і не вірять у неї.

Конкретні кроки:

- Публічне висвітлення історій успіху. Наприклад, кейс Прозорро як електронної платформи держзакупівель, що зменшила корупцію у тендерах, має бути донесений не лише у форматі пресрелізу, а через відеоісторії, анімації, інтерв’ю з реальними людьми.

- Підтримка медіа, які роблять журналістські розслідування, а також ті, що показують зміни. У форматі «було-стало»: наприклад, як в одній із ОТГ вдалося викрити чиновника, змінити команду і впровадити нові правила.
- Промоція антикорупційних ініціатив через молодіжні канали - TikTok, YouTube, Instagram. Історії, які транслюють меседж: «Чесність - це реально, це працює, це вже є».

Наприклад, проєкт «Прозорі ради» [Transparency International Ukraine] показував, як певні міські ради підвищили відкритість і прозорість - це стало кейсами для інших. Також в Україні функціонує платформа "Чесно", що викриває недоброчесних політиків, але водночас і публікує рейтинги доброчесності, формуючи позитивні приклади. Це важливо, оскільки згідно з дослідженнями М. Джонстон (2005), ефективна антикорупційна стратегія має не лише викривати корупцію, а й створювати "культуру чесності" - середовище, в якому чесна поведінка є помітною, винагороджуваною і суспільно підтримуваною [36]. Як стверджують Середа і Чабан (2020), емоційна насиченість позитивних прикладів змін має не менший вплив, ніж покарання - особливо в умовах молодіжного середовища, де настанови часто будуються не лише на знаннях, а й на соціальній ідентифікації [37].

5) У роботі з дорослим населенням доцільно поєднувати антикорупційну просвіту з практичними кейсами про альтернативні способи взаємодії з інституціями (наприклад, як подати скаргу, відстояти свої права тощо)

Згідно з результатами дослідження, респонденти віком 36-59 років продемонстрували помірну готовність до участі в корупційних діях (2,42 бала), однак водночас - один із найвищих рівнів побутової терпимості (3,31 бала). Це свідчить про певну повсякденну адаптацію до корумпованої системи, навіть попри сформовані етичні переконання. У цій віковій групі часто переважає практичний підхід, коли корупція розглядається як інструмент вирішення

питань у таких сферах, як охорона здоров'я, освіта чи адміністративні послуги, особливо в ситуаціях, коли інституційні механізми виявляються неефективними.

Це важливо розуміти, адже антикорупційна риторика часто не доходить до практичного рівня - люди не знають, як діяти законно в умовах тиску або вимог "подяки". А тому, навіть за бажання бути чесними, вони втрачають довіру до системи й змушені пристосовуватись.

Практичні рішення цього питання:

- Навчальні семінари та тренінги, що показують покрокові алгоритми дій: як реагувати на вимогу хабаря, як подати скаргу до НАЗК, ДБР чи інших інстанцій.
- Створення локальних правових хабів, куди громадяни можуть звертатися по консультацію у справах, пов'язаних із порушенням їхніх прав. Наприклад, такі центри підтримує *Мережа правового розвитку* (Україна).
- Відео- та текстові кейси на кшталт: «Як я захистився від вимоги хабаря в лікарні», «Як відстояти право на безкоштовні освітні послуги» - в форматі коротких порад, які легко поширювати через месенджери та соцмережі.
- Колаборація з ЦНАПами, лікарнями, школами: поширення простих ілюстрованих інструкцій «Що робити, якщо вимагають хабар».

Наприклад**, у** межах ініціативи «Під контролем» від TI Ukraine громадяни можуть подати запит або скаргу онлайн, контролюючи витрати на рівні місцевих бюджетів. В Україні також вже діє Безоплатна правова допомога, де громадяни можуть отримати фахову допомогу з юридичних питань, зокрема й у справах, пов'язаних із корупційними вимогами.

Згідно з концепцією *empowerment education* П. Фрейре (Freire, 1970), зміна поведінки потребує не лише моральних настанов, а й практичних навичок, які дозволяють діяти всупереч тиску середовища. Люди не вчаться

бути доброчесними за абстрактними лекціями - вони вчаться діяти, коли бачать приклад і мають знання, як.

Українські дослідження (Кириченко, 2022) також вказують, що ефективність антикорупційної політики значно зростає, коли вона включає інструменти громадського впливу на локальному рівні - саме там, де люди найчастіше зіштовхуються з "побутовою корупцією" [40].

Висновки до розділу 3

Проведене дослідження підтвердило складність та багатовимірність ставлення українців до корупції, виявивши як вікові особливості, так і вплив соціально-психологічних факторів на формування корупційних установок. Отримані дані свідчать про те, що ефективна протидія корупції має враховувати не лише законодавчий чи каральний аспект, а й глибоку роботу з громадською свідомістю, ціннісними орієнтирами, освітніми стратегіями та комунікацією на рівні спільнот.

Важливо розуміти, що не існує універсального підходу до зміни ставлення до корупції - ефективність залежить від урахування вікових, соціальних, культурних контекстів, а також рівня залученості людини до взаємодії з державними чи освітніми інституціями.

Запропоновані практичні рекомендації охоплюють ключові вікові та соціальні групи, враховують як формальну освіту, так і неформальні моделі соціального навчання. Особливий акцент зроблено на формуванні критичного мислення, моральної рефлексії та практичної готовності діяти без порушення етичних норм, що є центральними чинниками психологічного опору корупційним практикам.

Водночас вважаю доцільним поєднувати просвітницьку діяльність із конкретними інструментами взаємодії, які знижують почуття безсилля у громадян перед системною несправедливістю. Поширення таких інструментів

- один із найдієвіших способів нормалізувати доброчесну поведінку та поступово трансформувати суспільні настанови.

Таким чином, моє дослідження підтверджує необхідність переходу від декларативного засудження корупції до комплексної та адаптивної роботи на всіх рівнях суспільства - від школи до місцевого самоврядування.

ВИСНОВКИ

Корупція є однією з найбільш руйнівних соціальних проблем сучасного українського суспільства, яка не лише уповільнює економічний розвиток і підриває державні інститути, а й формує атмосферу недовіри, цинізму та безсилля в громадян. Особливо загрозливою є її побутова форма, що проникає у повсякденні практики, нормалізуючи неформальні домовленості та "вдячності". У цьому контексті вивчення ставлення до корупції, його психологічної природи, чинників формування та вікових відмінностей набуває особливої значущості.

Дослідження було спрямоване на виявлення специфіки ставлення до корупції у представників різних вікових груп. Метою роботи стало визначення рівня морального неприйняття, побутової терпимості та готовності брати участь у корупційних діях, а також з’ясування, чи є в цьому вікові відмінності, і які чинники можуть їх зумовлювати. Такий підхід дозволив не лише проаналізувати загальні тенденції, а й краще зрозуміти глибинні установки, що впливають на сприйняття корупції у різних поколінь.

У теоретичному розділі роботи було здійснено глибокий аналіз наукових підходів до розуміння сутності та психологічної природи ставлення до корупції. Було показано, що ставлення є багатовимірною структурою, яка включає когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти, і формується під впливом соціалізації, моральних установок, досвіду взаємодії з інституціями та культурного контексту. Особлива увага приділялась зв’язку між моральним розвитком особистості та толерантністю до корупційної поведінки, а також феномену соціальної бажаності як механізму самопрезентації в етично навантажених ситуаціях.

Окремо були проаналізовані чинники, що впливають на формування ставлення до корупції. Дослідження моральної рефлексії (Колберг, Рест), соціального цинізму, рівня правової соціалізації, досвіду з державними інституціями, а також роль значущого соціального оточення дали змогу

сформувати цілісне уявлення про динаміку цього феномена впродовж життя людини. Було виявлено, що з віком можуть змінюватися не лише переконання, а й поведінкові стратегії у моральних дилемах, що вказує на важливість вікового аспекту у вивченні ставлення до корупції.

Проведене емпіричне дослідження підтвердило наявність виразних вікових відмінностей у ставленні до корупції. Зокрема, респонденти віком 26-35 років продемонстрували найвищий рівень морального неприйняття корупції (4,55 бала), що може свідчити про активну громадянську позицію та прагнення до справедливості в період професійної реалізації та сімейної відповідальності. Слідом за ними - група 36-59 років (4,3 бала), також з досить високим рівнем неприйняття. Водночас респонденти віком 60+ років, попри сформовану моральну зрілість, виявили найнижчий показник морального неприйняття (3,67 бала), що потребує додаткового осмислення - можливо, це відображає втомленість від системних змін або певний фаталізм у сприйнятті соціальної реальності.

Щодо готовності брати участь у корупційних діях, найвищі показники були зафіксовані в молоді 18-25 років (3,54 бала), що узгоджується з більш толерантним ставленням до корупційних практик. Це може бути наслідком недовіри до інституцій, песимізму щодо можливості чесного досягнення цілей або впливу публічного дискурсу про "реалії життя". Водночас найнижчу готовність виявили респонденти 36-59 років (2,43 бала), що свідчить про стримування власної участі в корупції, навіть попри помірний рівень побутової терпимості.

Цікаво, що найвищий рівень побутової терпимості до корупції зафіксовано у групі 60+ років (2,67 бала), майже на рівні з молоддю 18-25 років (2,65 бала). Це підкреслює амбівалентність: навіть респонденти з високим моральним осудом (наприклад, молодь) можуть демонструвати поблажливість до «невеликої» або «виправданої» корупції в повсякденному житті - наприклад, у сфері медицини, освіти чи адміністративних послуг.

Отримані результати мають як теоретичну, так і прикладну цінність. Вони підтверджують складну природу ставлення до корупції як соціально-психологічного явища, що формується під впливом віку, життєвого досвіду, соціального середовища та рівня довіри до інституцій. На практичному рівні ці дані можуть бути використані для розробки цільових антикорупційних стратегій, які враховують вікову специфіку установок і поведінкових моделей. Зокрема, для молоді доцільно спрямовувати зусилля на розвиток критичного мислення, правової обізнаності та мотивації до соціальної відповідальності. Для старших вікових груп - акцент робити на підтримці моральної послідовності та актуалізації особистої відповідальності.

З огляду на зафіксовані суперечності між декларованими моральними переконаннями та реальною поведінковою готовністю, доцільно включати до подальших досліджень комбіновані методики - зокрема, аналіз етичних дилем, проективні інструменти, біографічні інтерв’ю. Це дозволить краще виявляти неусвідомлювані установки, механізми раціоналізації та соціальні адаптації до корупційної реальності.

Дослідження підтверджує актуальність міждисциплінарного підходу до розуміння корупції із залученням не лише правових чи економічних, але й психологічних знань. Адже саме від рівня громадянської зрілості, етичної рефлексії та особистісної позиції великою мірою залежить, наскільки глибоко корупція укорінюється у свідомості та щоденній поведінці людей. У цьому контексті важливо не лише викривати системні порушення, а й формувати культуру принциповості, яка починається з особистого вибору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мудрик А. В. Соціалізація особистості: навч. посібник. - К.: Либідь, 2002. - 256 с.

2. Ситник О. А. Психологічні аспекти корупційної поведінки особистості // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. - 2020. - Вип. 2. - С. 88-93.

3. Sykes G. M., Matza D. Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency // American Sociological Review. - 1957. - Vol. 22(6). - P. 664-670.

4. Persson A., Rothstein B., Teorell J. Why Anticorruption Reforms Fail - Systemic Corruption as a Collective Action Problem // Governance. - 2013. - Vol. 26(3). - P. 449-471.

5. Rose-Ackerman S. Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform. - 2nd ed. - Cambridge: Cambridge University Press, 2016. - 624 p.

6. Мойсеєнко В. К., Журавльов А. Л. Соціальна психологія: навч. посібник. - К.: Центр учбової літератури, 2013. - С. 212-215.

7. Allport G. W. Attitudes // A Handbook of Social Psychology / ed. by C. Murchison. - Worcester, MA: Clark University Press, 1935. - P. 798-844.

8. Бондаревська Є. В. Сутність ставлення в психології: структурно-функціональний підхід // Психологічний журнал. - 2018. - № 3(4). - С. 45-51.

9. Ротар Н. І. Психологія корупційної поведінки: теоретичний аналіз // Вісник ЛНУ імені Івана Франка. Серія: Психологія. - 2017. - Вип. 3. - С. 88-95.

10. Torsello D., Venard B. The Anthropology of Corruption. - Routledge, 2016. - 160 p.

11. Bandura A. Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. - Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1986.

12. Deci E. L., Ryan R. M. Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. - Springer, 1985.

13. Шпак О. В. Ціннісні орієнтації як чинник формування правосвідомості студентської молоді // Актуальні проблеми психології. - 2020. - Т. 2. - С. 112-120.

14. Kohlberg L. Essays on Moral Development. Volume 1: The Philosophy of Moral Development. - Harper & Row, 1981.

15. Лук'янець С. Г., Цимбалюк С. В. Соціальна бажаність як фактор викривлення результатів психологічної діагностики // Вісник Національного університету оборони України. - 2019. - № 2. - С. 94-99.

16. Попова Н. В. Вплив моральної свідомості на антикорупційні установки особистості // Психологічні перспективи. - 2021. - № 37. - С. 65-72.

17. Piaget J. The Moral Judgment of the Child. - London: Free Press, 1932.

18. Kohlberg L. Essays on Moral Development. Vol. 1: The Philosophy of Moral Development. - Harper & Row, 1981.

19. Кононенко І. С. Особливості моральної свідомості підлітків у контексті соціального впливу // Актуальні проблеми психології.- 2020. -№ 3. - С. 44-52.

20. Vasiljevic M., Viki G. T. Just world beliefs and endorsement of corruption: An examination of justifications and moral disengagement // Personality and Individual Differences. - 2013. -Vol. 55(6). - P. 559-564.

21. Данилюк І. О. Толерантність до корупції як психологічна характеристика громадянської зрілості // Психологічний журнал. - 2019. - № 1(4). - С. 95-101.

22. Яковенко Н. Г. Генеза моральної оцінки корупції в осіб похилого віку // Психологічні науки: проблеми і здобутки. -2021. - № 2. - С. 61-68.

23. Rose R., Mishler W., Haerpfer C. Democracy and Its Alternatives: Understanding Post-Communist Societies. - Johns Hopkins University Press, 1998.

24. Tyler T. R. Why People Obey the Law. - Princeton: Princeton University Press, 2006.

25. Banerjee A., Hanna R., Mullainathan S. Corruption // Handbook of Organizational Economics.- 2013. - P. 1109-1147.

26. Kohlberg L. The Philosophy of Moral Development. - Harper & Row, 1981.

27. Narvaez D. Human flourishing and moral development: Cognitive and neurobiological perspectives of virtue development // Handbook of Moral Development. - 2006. - P. 310-328.

28. Karklins R. *The System Made Me Do It: Corruption in Post-Communist Societies*. – Armonk, NY: M.E. Sharpe, 2005. – 242 p.

29. Васильєва О. М. Молодь і корупція: соціально-психологічні аспекти сприйняття // Наукові записки НаУКМА. Психологія і педагогіка. -2021. - № 8. -С. 33-41.

30. Крупник А. Ю. Етична освіта як складова формування антикорупційного мислення // Освітологічний дискурс. - 2022. - № 2. - С. 142-147.

31. UNODC. Education for Justice: University Module Series on Integrity and Ethics. - 2019. - Режим доступу: https://www.unodc.org/e4j/

32. Bandura A. Moral disengagement in the perpetration of inhumanities // Personality and Social Psychology Review. - 1999. - Vol. 3(3). - P. 193-209.

33. Шевчук Г. П. Громадянська активність молоді як запорука зменшення корупційної терпимості // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. - 2021. № 15. С. 88-94.

34. Transparency International Ukraine. Youth Integrity Program. - 2022. - Режим доступу: https://ti-ukraine.org

35. Центр протидії корупції. Молодіжний волонтерський корпус. - 2023. - Режим доступу: https://antac.org.ua

36. Johnston M. Syndromes of Corruption: Wealth, Power, and Democracy. - Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

37. Середа В., Чабан І. Ефективність позитивної антикорупційної комунікації в молодіжному середовищі // Психологічні науки: реальність і перспективи. - 2020. - № 14. - С. 130-136.

38. Transparency International Ukraine. Прозорі ради. - 2022. - Режим доступу: https://ti-ukraine.org

39. Платформа Чесно. - 2023. - Режим доступу: https://chesno.org

40. Кириченко О. М. Місцеві ініціативи як інструмент протидії корупції в громаді // Публічне управління: теорія та практика. - 2022. -№ 2. - С. 57-63.

41. Freire P. Pedagogy of the Oppressed. - New York: Herder and Herder, 1970.

42. Мережа правового розвитку. - Режим доступу: https://ldn.org.ua

43. Система безоплатної правової допомоги. - Режим доступу: https://legalaid.gov.ua

44. Платформа «Під контролем». - Режим доступу: https://pidkontrolem.org

ДОДАТКИ

Додаток 1 **Авторська анкета-опитувальник**

Шкала 1. Моральне неприйняття корупції

1. Я засуджую будь-які прояви корупції незалежно від ситуації.

2. Хабар - це завжди аморально, навіть якщо він “допомагає” вирішити проблему.

3. Корупція руйнує суспільну довіру й моральні цінності.

4. Ті, хто бере участь у корупції, мають бути суворо покарані.

5. Людина, яка бере хабар, шкодить не лише закону, а й людяності.

Шкала 2. Побутова терпимість до корупції

6. Без «подяки» у лікарнях або школах важко щось досягти.

7. Якщо в тебе немає знайомств чи грошей - ти нічого не доб’єшся в Україні.

8. Невеликий подарунок чиновнику - це нормально, якщо він добре виконав роботу.

9. Усі так роблять, це частина нашої культури.

10. Іноді корупція - єдиний спосіб вижити у нашій системі.

Шкала 3. Готовність брати участь у корупції

11. Я б міг/могла дати хабар, якщо від цього залежить добробут моєї сім’ї.

12. Якщо інші беруть участь у корупції, то і мені доводиться.

13. Якби була можливість вирішити щось “по знайомству” - я б скористався/лась.

14. У деяких ситуаціях я вважаю корупцію допустимою.

15. Якщо є вибір: заплатити офіційно або “домовитись” дешевше - я скоріше оберу друге.

Додаток 2 **Шкала соціальної бажаності**

Оцініть за шкалою від 1 до 5, наскільки ці висловлювання відповідають вам особисто:

1. Я завжди допомагаю іншим, навіть якщо це мені не вигідно.

2. Я ніколи не заздрив(ла) чужим успіхам.

3. Я завжди дотримуюсь правил, навіть коли мене ніхто не контролює.

4. Я ніколи не говорю поганого про інших людей.

5. Я завжди кажу правду, навіть якщо це створює труднощі.

(Шкала: 1 - зовсім не згоден(а), 5 - повністю згоден(а))

Додаток 3 **Міні-етична дилема**

Ситуація:

Ви бачите, як знайомий платить хабар, щоб обійти чергу на складну операцію в лікарні. Йдеться про здоров'я його дитини.

Що з цього найближче до вашої думки?

(*Оберіть один варіант)

- Це цілком виправдано - батько/мати рятує дитину.
- Це неправильно- усі мають бути рівні перед законом.
- Це складно - я не можу однозначно сказати.
- Я б, ймовірно, зробив(ла) так само.
- Треба міняти систему, а не шукати виходи.

Додаток 4. Фрагменти анкети:

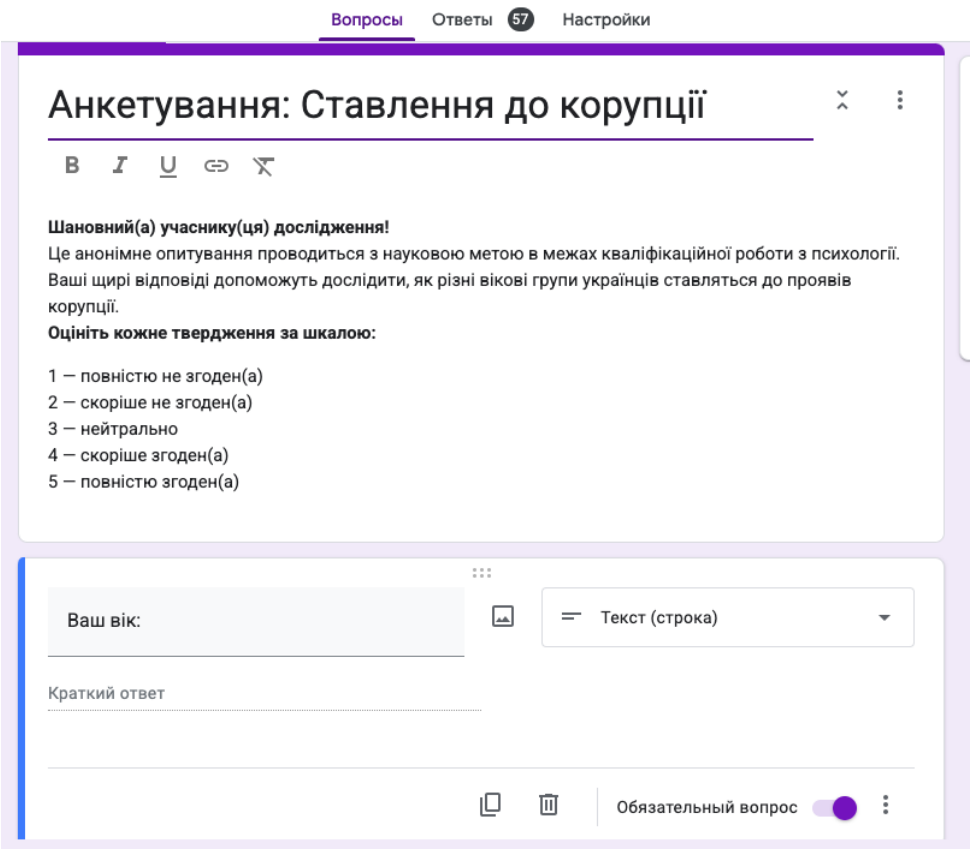

Рис.1

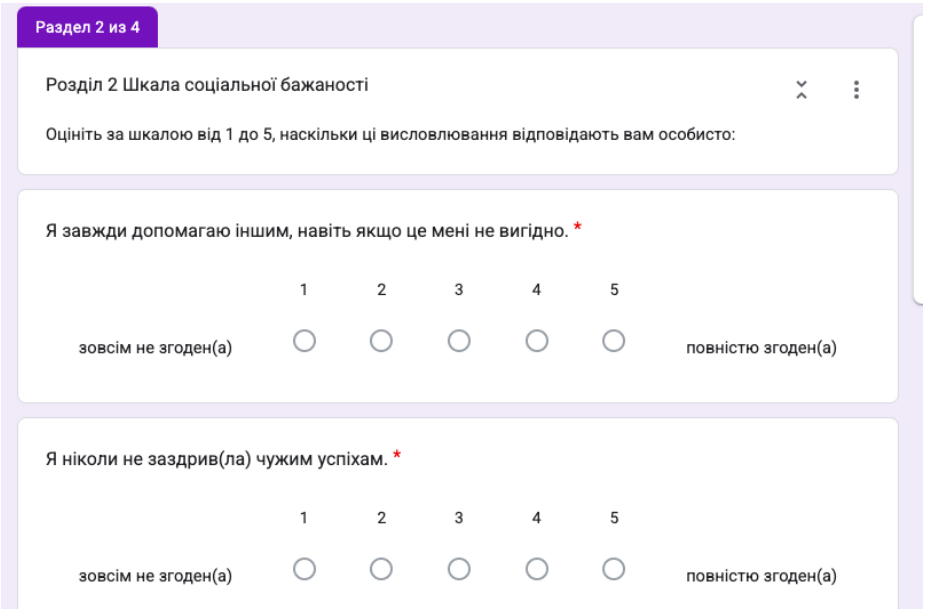

Рис.2

Додаток 5

Фрагменти статистики відповідей респондентів:

Рис.1

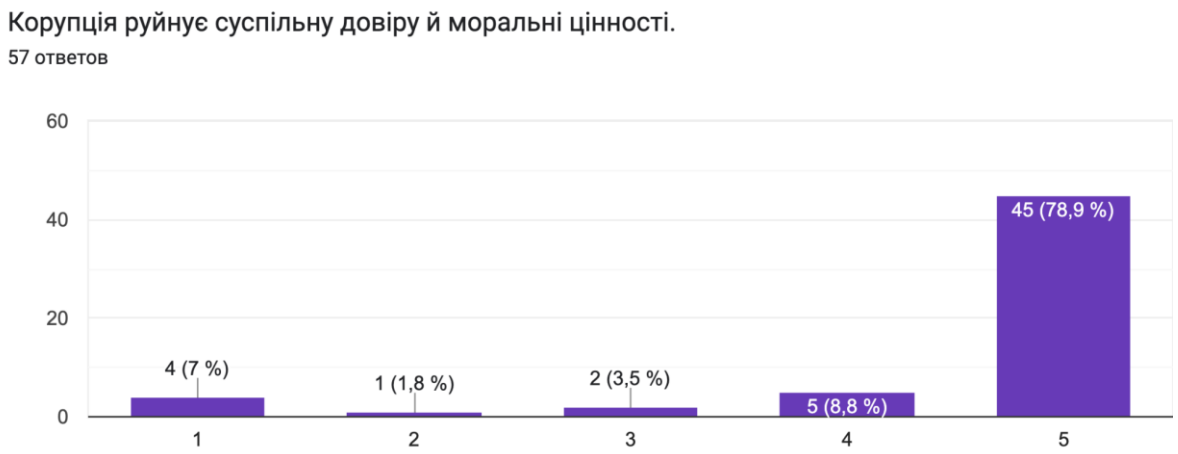

Рис.2

Рис.3

Рис.4

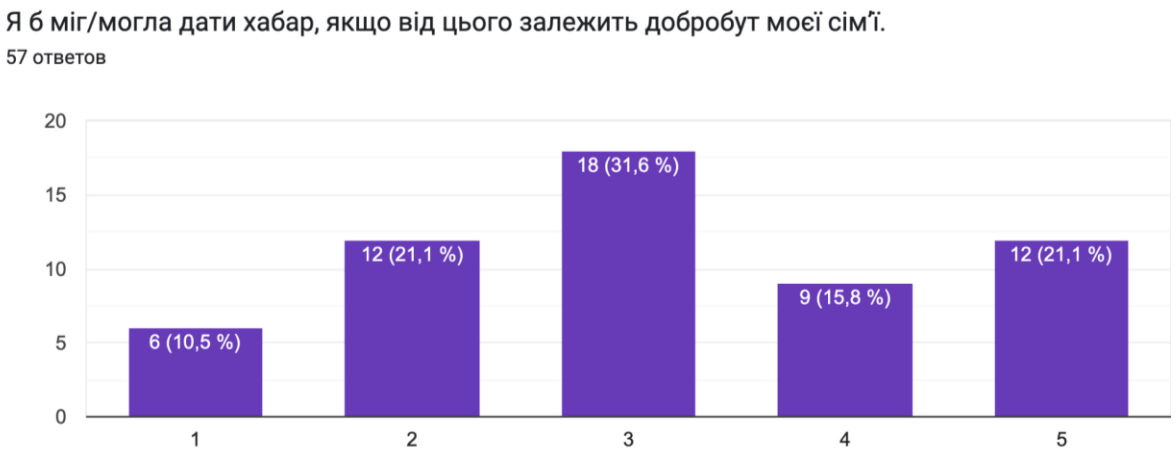

Рис.5

Додаток 6

Фрагмент підсумкової таблиці зі статистикою відповідей:

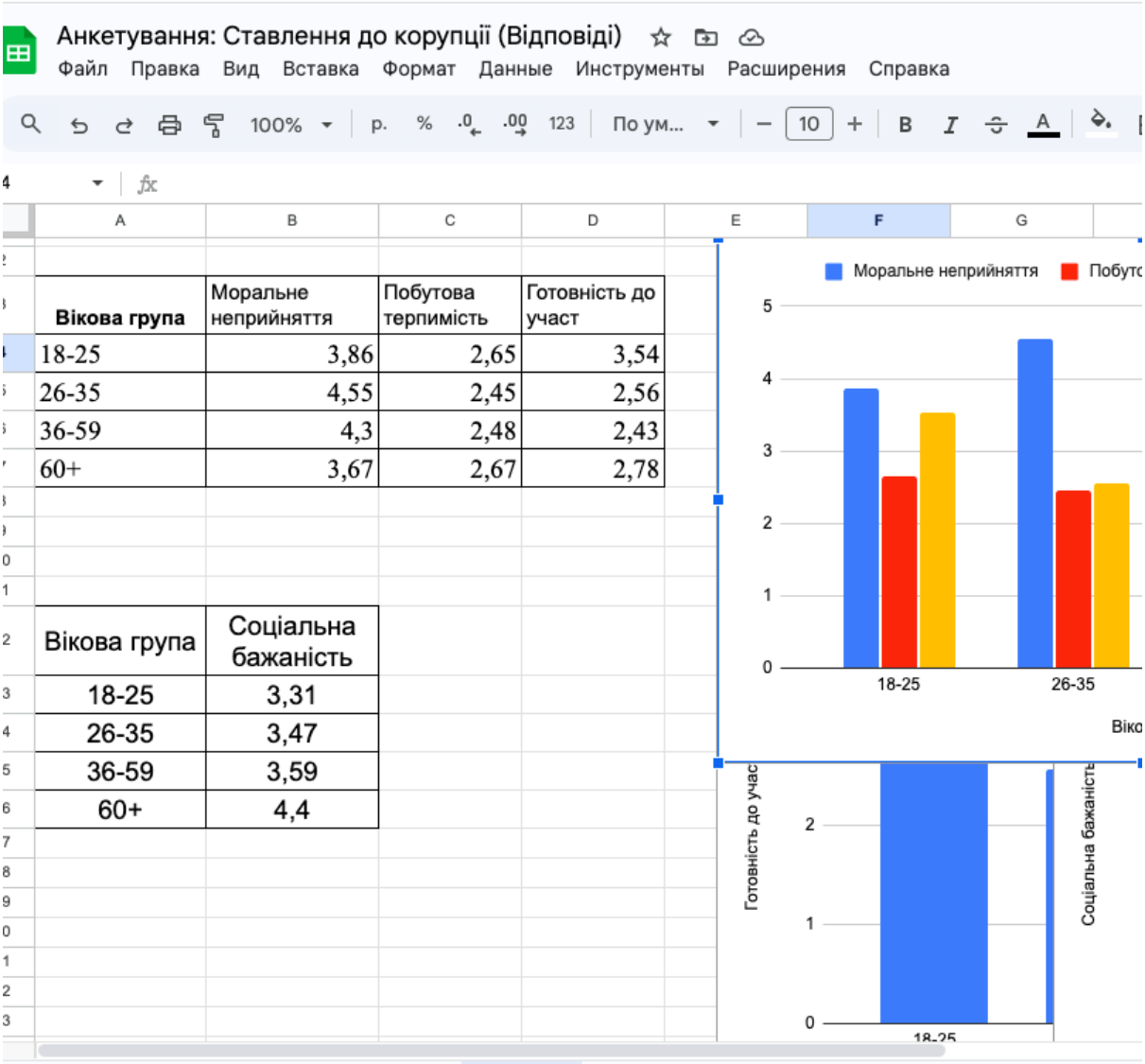

Вікова група	Моральне неприйняття	Побутова терпимість	Готовність до участ
18-25	3,86	2,65	3,54
26-35	4,55	2,45	2,56
36-59	4,3	2,48	2,43
60+	3,67	2,67	2,78

Вікова група	Соціальна бажаність
18-25	3,31
26-35	3,47
36-59	3,59
60+	4,4

Додаток 7

Фрагменти таблиці результатів, відфільтрованої за віком:

Анкетування: Ставлення до корупції (Відповіді)

Файл Правка Вид Вставка Формат Данные Инструменты Расширения Справка

Временно сгруппировано по столбцу "Ваш вік:" Диапазон: Form_Responses1

	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R
	Стать	Осв	М	Я засу	Хаба	Корут	Ті,		Без «п					Я б		Я за
1	Жінка	Профес	Місто	4	4	4	4	4	1	2	2	1	2	3	3	2
3	Жінка	Середн	Місто	3	2	3	3	4	4	5	4	3	5	5	5	5
3	Жінка	Середн	Селищ	5	4	5	4	4	3	2	1	2	2	3	2	3
9	Жінка	Середн	Місто	4	3	4	3	4	4	2	2	2	3	3	3	4
9	Жінка	Вища (б	Місто	5	5	5	5	5	5	5	5	2	4	3	5	2
1	Жінка	Вища (б	Місто	3	3	5	3	4	5	5	2	2	5	5	5	5
2	Жінка	Вища (б	Місто	4	4	5	5	5	3	2	1	2	4	3	4	4

Ответы на форму (1) Лист1

Рис.1

Анкетування: Ставлення до корупції (Відповіді)

Файл Правка Вид Вставка Формат Данные Инструменты Расширения Справка

Временно сгруппировано по столбцу "Ваш вік:" Диапазон: Form_Responses1

L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X
				Я б			Я завжди					Ви бачите, як знайомий платить хабар, щ *Оберіть один варіант
2	2	1	2	3	3	2	4	4	4	3	3	Я б, ймовірно, зробив(ла) так само.
5	4	3	5	5	5	5	3	3	2	3	1	Це цілком виправдано - батько/мати рятує ди
2	1	2	2	3	2	3	3	4	5	4	4	Це неправильно - усі мають бути рівні перед з
2	2	2	3	3	3	4	3	3	3	3	2	Це складно - я не можу однозначно сказати.
5	5	2	4	3	5	2	5	4	5	1	5	Це неправильно - усі мають бути рівні перед з
5	2	2	5	5	5	5	5	4	2	4	2	Я б, ймовірно, зробив(ла) так само.
2	1	2	4	3	4	4	4	2	3	3	2	Це цілком виправдано - батько/мати рятує ди

Ответы на форму (1) Лист1

Рис.2